

ੴ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫ਼ਤਹਿ ॥

93

£0.30

ਜੈਨ ਮਤ ਬੁੱਧ ਮਤ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ

SUNIL ARTS Jal. Ph. 212029

3 ਰੁਪਏ

ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ (ਰਜਿ:)
ਲੁਧਿਆਣਾ

ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ (ਰਜਿ:) ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਲੋਂ ਚਲਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਪ੍ਰਜੈਕਟ

(ੳ) ਦੋ ਸਾਲਾ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਪੱਤਰ ਵਿਹਾਰ ਕੋਰਸ : ਜਿਸ ਵਿਚ 35000 ਨੌਜੁਆਨ ਸਿੱਖ ਵੀਰ ਤੇ ਭੈਣਾਂ ਦਾਖਲਾ ਲੈ ਕੇ ਘਰ ਬੈਠੇ ਬਿਠਾਏ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਸਹੀ ਤੇ ਪੂਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਤਿਆਰ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਾਸਪੈਕਟ 6 ਰੁ: ਦੀਆਂ ਡਾਕ ਟਿਕਟਾਂ ਭੇਜ ਕੇ ਕਾਲਜ ਦੇ ਪਤੇ ਤੋਂ ਮੰਗਵਾਉ ਜੀ। (ਦਾਖਲਾ ਫੀਸ ਕੇਵਲ 10 ਰੁ: ਅਤੇ ਹਰ ਤਿਮਾਹੀ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਭੇਟਾ ਕੇਵਲ 50 ਰੁ: ਹੈ)

(ਅ) ਸਿੱਖ ਫੁਲਵਾੜੀ ਮਾਸਿਕ ਮੈਗਜ਼ੀਨ : ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ 70 ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਛਪ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਘਰ-ਘਰ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਪੁੱਜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਵਲੋਂ ਪੁੱਛੇ ਜਾਂਦੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵੀ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

(ੲ) ਪ੍ਰਮਾਣੀਕ ਧਾਰਮਿਕ ਲਿਟਰੇਚਰ : ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਫ੍ਰੀ ਅਤੇ ਲਾਗਤ ਮਾਤਰ ਕੀਮਤ ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕ ਖੋਜ ਭਰਪੂਰ ਧਾਰਮਿਕ ਲਿਟਰੇਚਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਾਲਜ ਵਲੋਂ 270 ਦੇ ਲਗਭਗ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ।

(ਸ) ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਰੈਗੂਲਰ ਕਾਲਜ : ਜੁਲਾਈ 1995 ਵਿਚ, ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਜਨਮ ਭੂਮੀ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਇਕ ਰੈਗੂਲਰ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਕਾਲਜ ਇਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਬਿਲਡਿੰਗ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਹਰਿਆਣਾ ਦੇ ਪਿੰਡ ਭੌਰ ਸੈਦਾਂ (ਜ਼ਿਲਾ ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ) ਵਿਚ ਵੀ ਜੁਲਾਈ 1999 ਤੋਂ ਰੈਗੂਲਰ ਕਾਲਜ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ 'ਕਾਲਜ' ਵਿਚੋਂ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ, ਉੱਚੇ-ਸੁੱਚੇ ਜੀਵਨ ਵਾਲੇ, ਮਿਆਰੀ ਧਰਮ-ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਜੁਲਾਈ, 2001 ਤੋਂ, ਜੰਮੂ (ਜੰਮੂ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ), ਬਰੇਲੀ (ਯੂ.ਪੀ.) ਵਿਖੇ ਵੀ ਇਹ ਕਾਲਜ ਅਰੰਭ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਜਲੰਧਰ ਵਿਖੇ ਜੁਲਾਈ, 2001 ਤੋਂ, ਬੀਬੀਆਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕੇਵਲ ਬੀਬੀਆਂ ਲਈ ਹੀ ਰੈਗੂਲਰ ਕਾਲਜ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

(ਹ) ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰੀਖਿਆ : ਹਰ ਸਾਲ ਸਕੂਲਾਂ/ਕਾਲਜਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਲੈ ਕੇ ਲਗਭਗ 4,00,000 ਰੁਪਏ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਇਨਾਮ ਦਿੱਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਲਾਸਾਂ ਵਿਚ ਭੇਜੋ। ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਹਰ ਸਾਲ ਅਕਤੂਬਰ/ਨਵੰਬਰ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਿਲੇਬਸ ਤੇ ਨਿਯਮ ਕਾਲਜ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖ ਕੇ ਦੋ ਰੁਪਏ ਦੀਆਂ ਡਾਕ ਟਿਕਟਾਂ ਭੇਜ ਕੇ ਮੰਗਵਾਉ ਜੀ।

(ਕ) ਫ੍ਰੀ ਲਿਟਰੇਚਰ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਚਾਰ : ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਪਹਿਲੂ ਤੇ ਹਰ ਮਹੀਨੇ 60000 ਦੇ ਲਗਭਗ ਫ੍ਰੀ ਲਿਟਰੇਚਰ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਇਹ ਲਿਟਰੇਚਰ ਮੰਗਵਾ ਕੇ ਵੰਡ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਇਸ ਫੰਡ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਕਿਰਤ ਦੇ ਦਸਵੰਧ ਦਾ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਜ਼ਰੂਰ ਪਾਉ ਜੀ।

(ਖ) ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਪਬਲਿਕ ਸਕੂਲ : ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਦਿਆ ਦੇਣ ਲਈ ਸਲੇਮ ਟਾਬਰੀ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਇਹ ਆਦਰਸ਼ਿਕ ਸਕੂਲ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

(ਗ) ਬੱਚਿਆਂ ਤੇ ਨੌਜੁਆਨਾਂ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਫਤਾਵਾਰੀ ਧਾਰਮਿਕ ਕਲਾਸਾਂ : ਇਹਨਾਂ ਕਲਾਸਾਂ ਵਿਚ ਬੱਚਿਆਂ ਤੇ ਨੌਜੁਆਨਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਸ਼ੁੱਧ ਪਾਠ ਸਿਖਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਸਿੱਖ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਮੀਰ ਵਿਰਸੇ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ/ਕਾਲੋਨੀ ਵਿਚ ਲੱਗ ਰਹੀ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਫ੍ਰੀ ਹਫਤਾਵਾਰੀ ਧਾਰਮਿਕ ਕਲਾਸ ਵਿਚ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਭੇਜ ਕੇ ਲਾਭ ਉਠਾ ਸਕਦੇ ਹੋ।

(ਘ) ਗੁਰਪੁਰਬ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ : ਗੁਰਪੁਰਬ ਤੇ ਹੋਰ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮਾਂ ਵਿਚ ਕਥਾ, ਕੀਰਤਨ ਤੇ ਲੈਕਚਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਾਲਜ ਵਲੋਂ ਤਿਆਰ 'ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ' ਪੂਰੀ ਤਨ ਦੇਹੀ ਨਾਲ ਨਿਭਾਅ ਰਹੇ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਘਰ ਵਿਚ ਜਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਸਮੇਂ ਇਹ ਸੇਵਾ ਕਾਲਜ ਪਾਸੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ।

(ਙ) ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨੀ : ਸਕੂਲਾਂ, ਕਾਲਜਾਂ, ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਜੋੜ ਮੇਲਿਆਂ ਤੇ ਕਾਲਜ ਦੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਵੀਰ ਧਾਰਮਿਕ ਲਿਟਰੇਚਰ ਦੀ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨੀ ਲਗਾ ਕੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਤੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੇ ਲੜ ਲਗਾ ਰਹੇ ਹਨ।

(ਚ) ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੁਟਕੇ : ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਣ ਅਨੁਸਾਰ ਅਤੇ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਸੁਖੈਨ ਸੋਝੀ, ਯੋਗ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਬਿਸਰਾਮ ਦੇਣ ਲਈ ਖਾਲੀ ਥਾਂ ਛੱਡ ਕੇ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੁਟਕੇ ਨਿਤਨੇਮ ਅਤੇ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸ਼ਾਈਜ਼ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਤੋਂ ਪਾਠ ਕਰਨਾ ਸੌਖਾ ਹੈ ਤੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਸੋਝੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਾਗ਼ਜ਼, ਛਪਾਈ ਤੇ ਜਿਲਦ ਵਧੀਆ ਪਰ ਕੀਮਤ ਲਾਗਤ ਮਾਤਰ ਰੱਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਗੁਟਕਿਆਂ ਤੋਂ ਹੀ ਪਾਠ ਕਰਨ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਾਉ ਜੀ।

(ਛ) ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਚਾਰ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ : ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮੇਂ ਵੱਖ-ਵੱਖਰੀਆਂ ਕਲੋਨੀਆਂ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਚਾਰ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਸਮੁੱਚੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ।

(ਜ) ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ : ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕੀਰਤਨ, ਕਵਿਤਾਵਾਂ, ਕਵਿਜ਼ (ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨੋਤਰੀ) ਤੇ ਲੈਕਚਰ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਰਵਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਇਨਾਮਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਨ ਪੱਤਰਾਂ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

(ਝ) ਆਡੀਓ ਵੀਡੀਓ ਕੈਸਿਟਾਂ : ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਮੱਦੇ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਾਲਜ ਵਲੋਂ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਵੀਚਾਰ, ਲੈਕਚਰ, ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਦੀਆਂ ਆਡੀਓ ਵੀਡੀਓ ਕੈਸਟਾਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।

ੴ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫ਼ਤਹਿ ॥

ਜੈਨ ਮੱਤ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ

ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ (ਰਜਿ:)

1051, ਕੂਚਾ ਨੰ: 14, ਫ਼ੀਲਡ ਗੰਜ, ਲੁਧਿਆਣਾ-141008. ਫੋਨ : 0161-663452
ਦਿੱਲੀ ਸਬ ਆਫ਼ਿਸ:ਏ-143, ਫ਼ਤਹਿ ਨਗਰ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ-110018. ਫੋਨ :011-5135677
ਜਲੰਧਰ ਸਬ ਆਫ਼ਿਸ : ਕੰਵਰ ਸਤਨਾਮ ਸਿੰਘ ਚੈਰੀਟੇਬਲ ਕੰਪਲੈਕਸ,
ਮਾਡਲ ਹਾਊਸ ਰੋਡ, ਬਸਤੀ ਸ਼ੇਖ, ਜਲੰਧਰ-144002. ਫੋਨ : 0181-472547

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ :

ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ (ਰਜਿ:)

1051, ਕੂਚਾ 14, ਫੀਲਡ ਗੰਜ, ਲੁਧਿਆਣਾ - 141 008, ਫੋਨ: 663452

ਦਿੱਲੀ ਸਬ ਆਫਿਸ : A-143, ਫ਼ਤਹਿ ਨਗਰ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ - 110 018, ਫੋਨ: 5135677

ਜਲੰਧਰ ਸਬ ਆਫਿਸ : W.G. 578, ਸੂਰਾਜ ਗੰਜ, ਜਲੰਧਰ - 144 001, ਫੋਨ: 236947

ਲੇਜ਼ਰ ਟਾਈਪਸੈਟਿੰਗ : ਐਡਵਾਂਸਡ ਕੰਪਿਊਟਰਜ਼, ਅੱਡਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ, ਜਲੰਧਰ। ਫੋਨ : 214308

ਛਾਪਕ : ਬਰਾਈਟ ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼, ਜਲੰਧਰ।

ਜੈਨ ਮੱਤ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ

ਜੈਨ ਮੱਤ ਦਾ ਜਨਮ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ : ਜੈਨ ਮੱਤ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਮੱਤਾਂ 'ਚੋਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਕਈ ਤੱਤ, ਰਿਗ ਵੇਦ ਦੇ ਮੱਤ ਤੋਂ ਵੀ ਪੁਰਾਣੇ ਹਨ। ਇਹ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਦਾਸੀਆਂ, ਸਾਧੂਆਂ ਦਾ ਮੱਤ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਤੱਤ ਹੜੱਪਾ ਕਾਲ ਦੀ ਸਭਿਅਤਾ ਵਿਚ ਵੀ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਆਪਣੇ ਅਸਲੇ ਵਜੋਂ ਗੈਰ-ਵੈਦਿਕ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਆਰੀਆ ਧਰਮ ਹੈ।

ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਇਹ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਮੱਤ ਦਾ ਮੋਢੀ **ਵਰਧਮਾਨ ਮਹਾਂਵੀਰ ਸੀ**, ਪਰੰਤੂ ਜੈਨੀ ਖ਼ੁਦ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਮੱਤ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਿਸ਼ਭ ਨਾਥ ਨੇ ਰੱਖੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਮਗਰੋਂ 23 ਤੀਰਥੰਕਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪਰਚਾਰਿਆ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਆਖਰੀ, 24ਵਾਂ ਤੀਰਥੰਕਰ ਮਹਾਂਵੀਰ ਹੈ, ਜਿਸਨੇ ਪਹਿਲੋਂ ਦੇ ਤੀਰਥੰਕਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਸੋਧ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਰਿਸ਼ਭ ਨਾਥ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਮਗਰਲੇ 21 ਤੀਰਥੰਕਰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਿਅਕਤੀ ਨਹੀਂ ਹਨ; ਕੇਵਲ ਵਰਧਮਾਨ ਮਹਾਂਵੀਰ ਅਤੇ ਉਸਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਤੀਰਥੰਕਰ ਪਾਰਸ਼ਵਨਾਥ ਹੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਿਅਕਤੀ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਪਾਰਸ਼ਵਨਾਥ ਵਾਰਾਨਸੀ ਦੇ ਰਾਜੇ ਅਸ਼ਵਸੇਨ ਦੇ ਘਰ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣ ਪੋਸ਼ਣ ਬੜੇ ਠਾਠ ਬਾਠ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। 30 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਘਰ ਬਾਰ ਤਿਆਗ ਦਿਤਾ। 83 ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਕਠੋਰ ਤਪੱਸਿਆ ਮਗਰੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ 'ਪਰਮ ਗਿਆਨ' ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਈ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਨੂੰ 'ਚਤੁਯਾਮ' (ਚਾਰ ਪ੍ਰਣ) ਕਰਕੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਹਨ

(1) **ਅਹਿੰਸਾ** : ਕਿਸੇ ਜਾਨਦਾਰ ਚੀਜ਼ (ਜੀਵ) ਨੂੰ ਨਾ ਮਾਰਨਾ।

(2) **ਸੁਨਚਿਤ** : ਝੂਠ ਨਹੀਂ ਬੋਲਣਾ।

(3) **ਅਸਤਯ** : ਜੋ ਆਪ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਲੈਣਾ।

(4) **ਅਪ੍ਰੀਗ੍ਰਹਿ** : ਸੰਸਾਰਕ ਵਸਤਾਂ ਨਾਲ ਮੋਹ ਨਹੀਂ ਪਾਉਣਾ।

ਮਗਰੋਂ ਵਰਧਮਾਨ ਮਹਾਂਵੀਰ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਣਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਪ੍ਰਣ ਜੋੜ ਦਿਤਾ, ਉਹ ਹੈ—ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ। ਸੋ, ਇਹ ਪੰਜੇ ਸਿਖਿਆਵਾਂ "**ਪੰਚ ਵ੍ਰਤ**" ਕਹੀਆਂ ਜਾਣ ਲੱਗ-ਪਈਆਂ।

ਵਰਧਮਾਨ ਮਹਾਂਵੀਰ ਦਾ ਜਨਮ 599 ਪੂਰਵ ਈਸਾ ਵਿਚ **ਕੰਡ ਗ੍ਰਾਮ** ਨਾਮੀ ਨਗਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ, ਜੋ ਜ਼ਿਲਾ ਮੁਜ਼ੱਫਰ ਨਗਰ ਦੇ **ਵੈਸ਼ਾਲੀ** ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਕੋਲ ਹੀ

ਹੈ। ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸਿੱਧਾਰਥ ਸੀ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਤ੍ਰਿਸਲਾ। ਉਹਦਾ ਪਿਤਾ ਇਕ ਅਮੀਰ ਖੱਤਰੀ ਸੀ, ਜੋ ਗਿਆਤ੍ਰਿਕ ਕਬੀਲੇ ਦੇ ਕਾਸ਼ਪ ਗੋਤਰ ਵਿਚੋਂ ਸੀ। ਵਰਧਮਾਨ ਮਹਾਂਵੀਰ ਦੇ ਨਾਮ ਬਾਰੇ ਵੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਨਾਲ ਕਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਜੋੜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਵਰਧਮਾਨ, ਮਹਾਂਵੀਰ, ਜਿੱਨ ਅਰਹਤ ਆਦਿ।

ਵਰਧਮਾਨ ਮਹਾਂਵੀਰ ਦਾ ਵਿਆਹ ਸਸ਼ੋਧਾ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਇਕ ਲੜਕੀ (ਪ੍ਰਿਆ ਦਰਸ਼ਨਾ) ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਵਰਧਮਾਨ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਮੋਹ ਨਾ ਸਕੇ। ਉਹ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਦੀ ਮੌਤ ਮਗਰੋਂ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਤੋਂ ਆਗਿਆ ਲੈ ਕੇ ਘਰ ਬਾਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਉਦੋਂ ਉਸ ਦੀ ਉਮਰ 30 ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ 12 ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਘੋਰ ਤਪੱਸਿਆ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਈ ਕਈ ਦਿਨ ਭੁੱਖਿਆਂ ਤੇ ਵਸਤਰਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਪਿਆ। ਤੇਰਵੇਂ ਸਾਲ ਵਿਚ **ਜਰਿਮ ਭਿਕਗ੍ਰਾਮ** ਨਗਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ **ਰਿਜਪਾਲਕ** ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੇ 'ਸਾਲ' ਦੇ ਇਕ ਦਰਖਤ ਹੇਠ ਉਸ ਨੂੰ **'ਪਰਮ ਗਿਆਨ'** ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਈ। ਆਪਣੀ ਬਾਕੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਤੀਹ ਵਰ੍ਹੇ ਉਸਨੇ ਅਹਿੰਸਾ, ਸਚਾਈ, ਪਵਿੱਤਰਤਾ, ਨਿਰਮੋਹਤਾ, ਤਪ, ਗਿਆਨ, ਆਦਿ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ 527 ਪੂ: ਈ: ਵਿਚ ਬਿਹਾਰ ਦੇ **ਪਾਵਾ ਨਗਰ** ਵਿਚ 72 ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ, ਉਹ ਪ੍ਰਲੋਕ ਸਿਧਾਰ ਗਿਆ।

ਵਰਧਮਾਨ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਕਾਲ ਸਮੇਂ ਹੀ ਜੈਨ ਮੱਤ ਉਤਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਅਪਣਾਇਆ ਜਾਣ ਲਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਜੈਨੀ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਗਧੀ ਸਲਤਨਤ ਦੇ ਰਾਜੇ ਬਿੰਬੀਸਾਰ ਤੇ ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰ ਅਜਾਤ ਸ਼ਤਰੂ ਨੇ ਜੈਨ ਮੱਤ ਅਪਣਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਮਗਧ ਦਾ ਰਾਜਾ ਨੰਦ ਚੰਦ ਵੀ ਜੈਨ ਮਤ ਦਾ ਅਨੁਆਈ ਸੀ। ਰਾਜੇ ਚੰਦਰ ਗੁਪਤ ਮੌਰੀਆ ਉੱਤੇ ਵੀ ਜੈਨੀ ਭਿਕਸ਼ੂ ਭੱਦਰ ਬਾਹੂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਪਿਆ ਸੀ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਭਾਗ ਤਿਆਗ ਕੇ ਭੱਦਰ ਬਾਹੂ ਤੇ ਹੋਰ ਜੈਨੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਜੈਨਮੱਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ।

ਮਗਰੋਂ ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਜੈਨ ਵਿਦਵਤਾ ਦਾ ਇਕ ਪੱਕਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣ ਗਿਆ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਪਰਚਾਰ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ। ਕਈ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਮੱਤ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਰਾਸ਼ਟਰ ਕੂਟ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਹ ਧਰਮ ਬਹੁਤ ਫੈਲਿਆ ਤੇ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰਾ (ਰਾਜ-ਮਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ) ਹੋ ਗਿਆ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੰਦਰ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਏ।

ਪੱਛਮੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਮੱਤ ਫੈਲਿਆ। ਮਹਾਂਵੀਰ ਜੀ ਦੇ 100 ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ ਗੁਜਰਾਤ ਵਿਚ **ਵੱਲਭੀ** ਨਾਂ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਤੀਜੀ ਜੈਨ ਕੌਂਸਲ ਬੁਲਾਈ ਗਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਜੈਨ ਮੱਤ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨੂੰ ਅੰਤਿਮ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ

ਅੱਜ ਵੀ ਇਸ ਧਰਮ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈ, ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ, ਗੁਜਰਾਤ, ਕਰਨਾਟਕ, ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਬੰਗਾਲ ਆਦਿ ਵਿਚ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਜੈਨੀਆਂ ਦੇ ਫਿਰਕੇ : ਜੈਨੀਆਂ ਵਿਚ ਫੁੱਟ ਪੈ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਇਸਦੇ ਕਈ ਫਿਰਕੇ ਬਣ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦਿਗੰਬਰ ਅਤੇ ਸ੍ਵੇਤਾਂਬਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਸਿਧਾਂਤਕ ਮੱਤ ਭੇਦ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਦਿਗੰਬਰਾਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਅੰਕਿਤ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਵੇਤਾਂਬਰ ਗਲਤ ਮੰਨਦੇ ਸਨ :

(1) ਭਿਕਸ਼ੂਆਂ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਨੰਗੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

(2) **'ਕੈਵਲ'** ਗਿਆਨ ਦੀ ਅਵੱਸਥਾ ਤੇ ਪੁੱਜੇ ਹੋਏ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਭੋਜਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ।

(3) ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ **ਮੋਕਸ਼** (ਮੁਕਤੀ) ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ।

(4) ਵਰਧਮਾਨ ਮਹਾਂਵੀਰ ਨੇ **ਵਿਆਹ** ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਵਾਇਆ।

ਮਗਰੋਂ ਜਾ ਕੇ ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਦੋ ਫਿਰਕੇ ਕਈ ਉਪ-ਫਿਰਕਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਗਏ। ਦਿਗੰਬਰ ਫਿਰਕੇ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਉਪ ਫਿਰਕੇ ਹਨ :

ਦ੍ਰਾਵਿੜ ਸੰਘ, ਕਾਸ਼ਨ ਸੰਘ, ਮਥੁਰਾ ਸੰਘ, ਤੇਰਾ ਪੰਥ, ਬੀਸ ਪੰਥ ਤੇ ਗੁਮਾਨ ਪੰਥ ਆਦਿ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਉਪ-ਫਿਰਕੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਅਚਾਰੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਰਨ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਏ ਅਤੇ ਪੰਜਵੀਂ ਤੋਂ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਤੀਕ ਵਧੇ ਫੁਲੇ। ਸ੍ਵੇ-ਤਾਂਬਰ ਫਿਰਕੇ ਦੇ ਮੁਖ ਉਪ-ਫਿਰਕੇ ਸਥਾਨਕ ਵਾਸੀ ਅਤੇ ਪੰਥੀ ਹਨ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਫਿਰਕੇ ਬੁਤ-ਪੂਜਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਨ ਅਤੇ ਮੰਦਰਾਂ ਦਾ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਤਿਆਗ ਕੀਤਾ। ਮੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦੀ ਥਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ 'ਸਥਾਨਕ' (ਘਰ) ਬਣਾਏ। ਸਥਾਨਕਵਾਸੀ ਫਿਰਕਾ 'ਲੋਕਾਂ' ਫਿਰਕੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਅਤੇ 15ਵੀਂ ਤੋਂ 18ਵੀਂ ਸਦੀ ਤੀਕ ਵਧਿਆ ਫੁਲਿਆ। 18ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਇਸ ਵਿਚੋਂ 'ਤੇਰਾ ਪੰਥੀ' ਫਿਰਕਾ ਨਿਕਲਿਆ, ਜਿਸਨੂੰ ਭੀਖਣ ਜੀ ਨੇ ਚਲਾਇਆ। ਇਸ ਫਿਰਕੇ ਦੇ ਲੋਕੀ ਸਥਾਨਕ ਵਾਸੀਆਂ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਅੱਜ ਭਾਰਤ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਫਿਰਕਿਆਂ ਦੇ ਜੈਨੀਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹਨ। ਅੱਜ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਜੈਨੀ, ਅਚਾਰੀਆ ਤੁਲਸੀ, ਤੇਰਾ-ਪੰਥੀ ਫਿਰਕੇ ਦਾ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰ ਹੈ।

ਜੈਨ ਮੱਤ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਸਿਧਾਂਤ

ਜੈਨ ਸ਼ਬਦ 'ਜਿੱਨਾ' ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅਗਿਆਨਤਾ, ਇਛਾਵਾਂ ਅਤੇ ਲਾਲਸਾਵਾਂ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾ ਲਿਆ ਹੋਵੇ। 'ਜਿੱਨ' ਉਹ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਜੈਨ ਮੱਤ ਦੇ ਮੋਕਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁਕੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ (ਜਿੱਨਾਂ) ਦੀਆਂ ਸਿਖਿਆਵਾਂ ਤੇ ਚਲਦਾ ਹੈ।

ਜੈਨ ਮੱਤ ਦੀ ਫਿਲਾਸਫ਼ੀ ਵਿਚ 'ਤ੍ਰੀ-ਰਤਨ' ਅਤੇ **'ਨੌ-ਸਿਖਿਆਵਾਂ'** ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਥਾਂ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਮੁੱਚੀ ਜੈਨ-ਫਿਲਾਸਫ਼ੀ ਸਮਝਾਈ ਗਈ ਹੈ।

(ੳ) ਤ੍ਰੀ ਰਤਨ ਹਨ– (1) ਸਾਮਿਅਕ ਗਿਆਨ (2) ਸਾਮਿਅਕ ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ (3) ਸਾਮਿਅਕ ਚਰਿਤ੍ਰ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਯਤਨਾਂ ਨਾਲ ਮੋਕਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਜੈਨ ਮੱਤ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਉਚਾ ਆਦਰਸ਼ ਹੀ ਮੋਕਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਜੈਨ ਮੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਆਤਮਾ ਦਾ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਜਦੋਂ 'ਕਰਮ' ਆਤਮਾ ਵੱਲ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਇਸ ਅਵੱਸਥਾ ਨੂੰ **ਆਸਰਵ** ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਕਰਮ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜਕੜ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ 'ਬੰਧ' ਦੀ ਅਵੱਸਥਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੈਨੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਤ੍ਰੀ ਰਤਨ ਨਵੇਂ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਆਸਰਵ ਨੂੰ ਰੋਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਅਵੱਸਥਾ ਨੂੰ 'ਸਵੰਰ' ਦਾ ਨਾਮ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਫਿਰ ਪੁਰਾਣੇ ਇਕੱਤਰ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਕਰਮ ਨਸ਼ਟ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ; ਜਦੋਂ ਉਹ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ 'ਨਿਰਜਰਾ' ਅਵੱਸਥਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾ ਕੇ ਆਤਮਾ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਅਨੰਤ ਗਿਆਨ ਤੀਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਅਵੱਸਥਾ ਨੂੰ ਮੋਕਸ਼ ਦੀ ਅਵੱਸਥਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ, ਮੋਕਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ 'ਤ੍ਰੀ ਰਤਨ' ਇਕ ਅਹਿਮ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ, ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਆਤਮਾ ਵੱਲ ਆਸਰਵ ਦਾ ਕਾਰਨ **'ਕਸਾਯਾ'** (Passions) ਹੀ ਹਨ, ਜੋ ਅਗਿਆਨਤਾ ਤੋਂ ਉਪਜਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਸਚਾਈ ਤੋਂ ਅਗਿਆਨਤਾ ਹੀ 'ਬੰਧ' ਦਾ ਅਸਲੀ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਅਗਿਆਨਤਾ ਸਾਮਿਅਕ ਗਿਆਨ (ਸਹੀ ਗਿਆਨ) ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਦੂਰ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਸਾਮਿਅਕ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ 'ਸਾਮਿਅਕ ਦਰਸ਼ਨ' ਦੀ ਬਹੁਤ ਲੋੜ ਹੈ। ਸਾਮਿਅਕ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਭਾਵ ਤੀਰਥੰਕਰਾਂ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਹ ਸਾਮਿਅਕ ਚਰਿਤ੍ਰ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਸਾਮਿਅਕ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਤ੍ਰੀ ਰਤਨ ਹੀ ਜੈਨ ਮੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਸਾਧਨ ਹਨ।

(ੳ) ਨੌ ਸਚਾਈਆਂ (ਤੱਤ) : ਜੈਨ ਮੱਤ ਦੀਆਂ ਮੂਲ ਸਿਖਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਨੌ ਸਚਾਈਆਂ ਜਾਂ ਤੱਤ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ :

(1) **ਜੀਵ** : ਜੀਵ ਸ਼ਬਦ ਜਾਨਦਾਰ ਵਸਤਾਂ ਜਾਂ ਆਤਮਾ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਭ ਚੇਤੰਨ ਪਦਾਰਥ ਇਸ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜੈਨੀ ਇਕ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ ਸਗੋਂ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਆਤਮਾਵਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਦੈਵੀ ਪੁਰਸ਼, ਨਰਕੀ ਪੁਰਖ, ਪਸ਼ੂ, ਪੰਛੀ, ਪੌਦੇ ਆਦਿ। ਪਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਜੀਵ ਨੂੰ ਦੋ ਕਿਸਮਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ—ਬੰਧਨਾਂ ਵਿਚ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਜੀਵ ਅਤੇ ਮੁਕਤ ਜੀਵ। ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਪਵਿੱਤਰ ਅਤੇ ਸਦੀਵੀ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ; ਪਰ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਮੈਲ ਕਾਰਨ ਆਪਣੇ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਜਦੋਂ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਪਰਦਾ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਆਪਣੇ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਚਮਕ ਉਠਦੀ ਹੈ।

(2) **ਅਜੀਵ** : ਅਜੀਵ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਨਿਰਜਿੰਦ ਪਦਾਰਥ। ਸਭ ਚੇਤਨਾਹੀਨ ਵਸਤਾਂ ਇਸ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਜੀਵ ਅਤੇ ਅਜੀਵ ਦੇ ਮੇਲ ਤੋਂ ਬੰਧਨ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜੀਵ ਤੋਂ ਜੀਵ ਦੇ ਛੁਟਕਾਰੇ ਨਾਲ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਅਜੀਵ ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜ ਹਿਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ—ਪੁਦਗਲ (ਪਦਾਰਥ), ਧਰਮ, ਅਧਰਮ, ਅਕਾਸ਼ ਅਤੇ ਕਾਲ। ਪੁਦਗਲ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀ ਚਾਰੋਂ ਰੂਪ-ਰਹਿਤ ਹਨ, ਅਤੇ ਪਦਾਰਥ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ।

(3) **ਪੁੰਨ** :— ਜੀਵ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਲੱਛਣ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਅਤੇ ਅਨੰਦ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ। ਪਰ 'ਕਰਮਾਂ' ਦੇ ਕਾਰਨ ਜੀਵ ਬੰਧਨ ਵਿਚ ਫਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੁੰਨ ਜਾਂ ਪਾਪ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪੁੰਨ ਚੰਗੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਸਾਮਿਅਕ ਗਿਆਨ, ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਚਰਿੱਤ੍ਰ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

(4) **ਪਾਪ** :— ਪੁੰਨ ਦੇ ਉਲਟ ਹੈ ਪਾਪ। ਇਹ ਅਸ਼ੁਭ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਹਨ ਅਤੇ ਗਲਤ ਗਿਆਨ, ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਚਰਿੱਤ੍ਰ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

(5) **ਆਸਰਵ** :— ਹਰੇਕ ਆਤਮਾ ਦਾ ਇਕ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਹੈ, ਜੋ ਕਰਮਾਂ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਕਰਮ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਪਰਮਾਣੂਆਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਆਤਮਾ ਵੱਲ ਵਹਿਣ ਨੂੰ, ਜੋ ਮਨ, ਬਚਨ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਯੋਗ ਨਾਲ ਚੱਲਦਾ ਹੈ, ਆਸਰਵ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਆਸਰਵ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹਨ, ਸ਼ੁਭ ਅਤੇ ਅਸ਼ੁਭ। ਸ਼ੁਭ ਆਸਰਵ ਚੰਗੇ ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਸ਼ੁਭ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਵਹਿਣ ਨੂੰ ਅਸ਼ੁਭ ਆਸਰਵ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

(6) **ਬੰਧ** :— ਕਰਮ, ਆਤਮਾ ਵੱਲ ਆਉਣ ਮਗਰੋਂ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਰਚ-ਮਿਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜੀਵ ਵਿਚ ਲਹਿਰਾਂ ਅਤੇ ਕਸ਼ਾਯ (ਜ਼ਜ਼ਬੇ) ਉਠਦੇ ਹਨ ਜੋ ਬੰਧ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹਨ। ਬੰਧ ਅਤੇ ਆਸਰਵ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਅਮਲ ਨਾਲੋ ਨਾਲ ਚੱਲਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਸੱਚ ਤੋਂ ਅਗਿਆਨਤਾ, ਆਵਿੱਰਤੀ ਕਸ਼ਾਯ ਅਤੇ ਜੀਵ ਵਿਚ ਉਠਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

(7) **ਸੰਵਰ** :— ਕਰਮ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਆਤਮਾ ਵੱਲ ਵਹਿਣ ਦੇ ਰੁਕਣ ਨੂੰ 'ਸੰਵਰ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸੰਵਰ ਦੇ ਸਾਧਨ ਹਨ ਸਾਮਿਅਕ ਗਿਆਨ, ਵਰਤਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣ, ਕਸ਼ਾਯ ਰਹਿਤ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਸੰਜਮ। ਮੋਕਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਸੰਵਰ ਅਤੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

(8) **ਨਿਰਜਰਾ** :— ਜੀਵ ਕੋਲ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਨਸ਼ਟ ਕਰਨ ਨੂੰ ਨਿਰਜਰਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਥੇ ਸੰਵਰ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਵਧਣ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਦਾਖਲੇ ਨੂੰ ਰੋਕਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਨਿਰਜਰਾ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਚੁਕੇ ਪੁਰਾਣੇ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਵੱਸਥਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਤਪ ਸਾਧਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।

(9) **ਮੋਕਸ਼** :— ਜਦੋਂ ਜੀਵ ਦਾ ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਅਵੱਸਥਾ ਨੂੰ ਮੋਕਸ਼ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬੰਧਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਅਤੇ ਕਰਮ ਵਸਤੂ ਦੇ ਤਿਆਗਣ ਨਾਲ ਹੀ ਮੋਕਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਅਵੱਸਥਾ ਵਿਚ ਪੁੱਜਣ ਮਗਰੋਂ ਜੀਵ (ਆਤਮਾ) ਮੁੜ ਬੰਧਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਆਪਣੇ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਚਮਕ ਉਠਦਾ ਹੈ।

ਜੈਨੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਆਤਮਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਉਚੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਹੈ। ਇਸ ਅਵੱਸਥਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਵਿਅਕਤੀ ਸੰਪੂਰਨਤਾ (ਸਿਧੀ) ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ (ਉਪਮਾ) ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਆਤਮਾ ਦੀ ਸਹੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਅਵੱਸਥਾ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਅਤੇ ਸਦੀਵੀ ਅਨੰਦ ਦੀ ਅਵੱਸਥਾ ਕਰਕੇ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ੲ) ਨੈਤਿਕ ਅਸੂਲ : ਜੈਨ ਮੱਤ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈਆਂ ਨੂੰ ਚਾਰ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। (i) ਭਿਕਸ਼ੂ (ਮੁਨੀ) (ii) ਭਿਕਸ਼ਣੀਆਂ (ਆਰਯਿਕਾਂ) (iii) ਸੰਸਾਰੀ ਪੁਰਸ਼ (ਸ੍ਰਾਵਿਕ) ਅਤੇ (iv) ਸੰਸਾਰੀ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ (ਸ੍ਰਾਵਿਕਾਂ)। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੌਹਾਂ ਵਰਗਾਂ ਨੂੰ **ਚਤਰ ਵਿਧੀ ਸੰਘ** ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਵਰਗਾਂ ਵਿਚ ਉਹ

ਵਿਅਕਤੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਸਾਧੂਆਂ ਵਾਲਾ ਤੇ ਖ਼ਾਨਗਾਹੀ ਜੀਵਨ ਬਸਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਦੋਹਾਂ ਵਰਗਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਹੋਰਨਾਂ ਸੰਸਾਰੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੀਵਨ ਬਸਰ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਖਾਨਗਾਹੀ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤੇ ਸੰਸਾਰੀ ਜੈਨੀਆਂ ਲਈ ਵੱਖਰੇ ਸਿਧਾਂਤ ਹਨ। ਪਰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿਧਾਂਤ ਜਿਸ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਜੈਨ ਮੱਤ ਦੀ ਸਾਰੀ ਫਿਲਾਸਫੀ ਘੁੰਮਦੀ ਹੈ, **ਅਹਿੰਸਾ** ਹੈ। ਅਹਿੰਸਾ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜਾਨਦਾਰ **ਜਾਂ ਬੇਜਾਨ** ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਨਾ ਮਾਰਨਾ। ਜੈਨੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਹਿੰਸਾ ਕੇਵਲ ਕੰਮਾਂ (actions) ਨਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਸਗੋਂ ਮਨ, ਬਚਨ ਕਰਕੇ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਜਿਥੇ ਜਾਨਦਾਰ **ਜਾਂ ਬੇਜਾਨ** ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਮਾਰਨਾ ਅਹਿੰਸਾ ਹੈ; ਉਥੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਬਾਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸੋਚਣਾ ਜਾਂ ਕਹਿਣਾ ਵੀ ਹਿੰਸਾ ਕਰਨ ਦੇ ਤੁਲ ਹੈ। ਅਹਿੰਸਾ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਦਇਆ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ ਅਤੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਅਹਿੰਸਾ ਦੀ ਪੰਜ ਵੱਡੇ ਵਰਤਾਂ-ਪੰਚ ਵ੍ਰਤ-ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਉਹ ਹਨ :

1. **ਅਹਿੰਸਾ** :— ਕਿਸੇ ਵੀ ਜਾਨਦਾਰ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਨਾ ਮਾਰਨਾ।

2. **ਸੱਤਯ** :— ਝੂਠ ਨਾ ਬੋਲਣਾ।

3. **ਅਸਤੇਯ** :— ਚੋਰੀ ਨਾ ਕਰਨਾ। (ਜਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਨਾ ਦਿੱਤੀ ਹੋਵੇ ਉਹ ਲੈਣੀ ਨਹੀਂ)।

4. **ਅਪ੍ਰੀਗ੍ਰਹਿ** :— ਸੰਸਾਰਕ ਵਸਤਾਂ ਨਾਲੋਂ ਮੋਹ ਦਾ ਤਿਆਗ।

ਭਿਕਸ਼ੂਆਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਰਤਾਂ ਦੀ ਕਰੜਾਈ ਨਾਲ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇਹ ਮਹੱਤਵ ਪੂਰਨ ਵ੍ਰਤ (great vows) ਹਨ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰੀ ਜੈਨੀਆਂ ਲਈ ਇਹ ਅਨੁਵ੍ਰਤ, ਭਾਵ ਛੋਟੇ ਵ੍ਰਤ (minor vows) ਹਨ।

ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਵ੍ਰਤ ਸੰਸਾਰੀ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਲਈ ਨੀਯਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਸ੍ਵੈ-ਕਾਬੂ (ਗੁਪਤੀ), ਪੰਜ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਚੌਕਸੀ (ਸਮਿਤੀ), ਦਸ ਬੁਨਿਆਦੀ ਨੇਕੀਆਂ (ਧਰਮ), 22 ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਕਠਨਾਈਆਂ (ਪ੍ਰਸਾਹ) ਅਤੇ 12 ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਤਪ।

ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਝ ਅਹਿੰਸਾ ਨੂੰ ਅਮਲ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਅਹਿੰਸਕ ਬਣਨ ਲਈ ਸੰਜਮ (ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਤੇ ਕਾਬੂ) ਅਤੀ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਜਮ ਲਈ ਤਪ ਸਾਧਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਸੋ ਜੈਨ ਮੱਤ ਦੇ ਨੈਤਿਕ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਅਸੂਲ ਹਨ—ਅਹਿੰਸਾ, ਸੰਜਮ ਅਤੇ ਤਪ। ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ

'ਅਹਿੰਸਕ' ਰਹਿਣ ਲਈ ਜੈਨੀ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਾਧਨ ਵਰਤਦੇ ਹਨ :

1) ਕੇਵਲ ਪਰਚੱਲਤ ਪਗਡੰਡੀਆਂ ਤੇ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸੜਕਾਂ ਤੇ ਚੱਲਣਾ। ਇੰਝ ਕਰਨ ਨਾਲ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠਾਂ ਆ ਕੇ ਕੁਚਲੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਜੀਅ-ਜੰਤੂਆਂ ਦੇ ਮਿੱਧੇ ਜਾਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਘਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

2) ਬਚਨਾਂ ਕਰਕੇ ਵੀ ਹਿੰਸਾ ਤੋਂ ਬਚਣਾ, ਭਾਵ ਮੂੰਹੋਂ ਕੌੜੇ ਬਚਨ ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਪ੍ਰਹੇਜ਼ ਕਰਨਾ।

3) ਭਿਖਿਆ ਲੈਣ ਵੇਲੇ ਵੀ ਭਿਖਸ਼ੂ ਜਾਂ ਸਾਧੂ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਕਰ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਭੋਜਨ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਹਿੰਸਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਹੀ।

4) ਕੋਲ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਵੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੜਤਾਲ ਕਰ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕੀੜੇ-ਕਿਰਮ ਨਾ ਹੋਣ।

5) ਮਲ-ਮੂਤਰ ਦੇ ਤਿਆਗ ਵੇਲੇ ਵੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੜਤਾਲ ਕਰ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਉੱਥੇ ਕਿਸੇ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਤਾਂ ਨਹੀਂ।

ਜੈਨ-ਮੱਤ ਦੀ ਗੁਰਮਤਿ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ :— ਗੁਰਮਤਿ ਇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਯਕੀਨ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਹੀ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਸਮੁੱਚੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਜ਼ੱਰੇ-ਜ਼ੱਰੇ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ (ਮੌਜੂਦ) ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਸੀ, ਹੁਣ ਵੀ ਹੈ, ਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਰਹੇਗਾ :

ਆਦਿ ਸਚੁ, ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ, ਹੈ ਭੀ ਸਚੁ,
ਨਾਨਕ, ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚੁ॥ *(ਜਪੁ ਜੀ)*

ਜੋ ਦੀਸੈ, ਸੋ ਆਪੇ ਆਪਿ॥ ਆਪਿ ਉਪਾਇ ਆਪੇ ਘਟ ਥਾਪਿ॥
ਆਪ ਅਗੋਚਰੁ, ਧੰਧੈ ਲੋਈ॥ ਜੋਗ ਜੁਗਤਿ ਜਗਜੀਵਨੁ ਸੋਈ॥
(ਓਅੰਕਾਰ, ਪੰਨਾ ੯੩੧)

ਜਲਿ ਥਲਿ ਮਹੀਅਲਿ ਪੂਰਿਆ, ਸੁਆਮੀ ਸਿਰਜਨਹਾਰੁ॥
ਅਨਿਕ ਭਾਂਤਿ ਹੋਇ ਪਸਰਿਆ, ਨਾਨਕ ਏਕੰਕਾਰੁ॥
(ਥਿਤੀ ਗਉੜੀ, ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੯੬)

ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਜੈਨ ਮੱਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਇੰਞ ਜੈਨ ਮੱਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤੀ ਦੀ ਕੋਈ ਹੋਂਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਜੈਨ ਮੱਤ ਦਾ ਗੁਰਮਤਿ ਨਾਲ ਮੁੱਢਲਾ ਅਤੇ ਵੱਡਾ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਜੈਨ-ਮੱਤ ਨਾਸਤਕ ਮੱਤ ਹੈ।

(2) **ਆਤਮਾ :—** ਜੈਨ-ਮੱਤ ਵਿਚ ਆਤਮਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਆਤਮਾ ਵੀ ਕਈ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ। ਵੱਖ ਵੱਖ 'ਆਤਮਾਵਾਂ' ਦੇ ਅਧਾਰ ਉੱਤੇ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਸ਼ਰੇਣੀਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਦੈਵੀ ਪੁਰਸ਼, ਨਰਕੀ ਪੁਰਸ਼, ਪਸ਼ੂ, ਪੰਛੀ, ਪੌਦੇ ਆਦਿ।

ਜਿੱਥੇ ਜੈਨ ਮੱਤ ਨੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਆਤਮਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ ਕੇਵਲ ਇਕ ਹੀ ਆਤਮਾ (ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਜੋਤ) ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ। ਸਭ ਜੀਵਾਂ, ਜੰਤੂਆਂ ਤੇ ਜਾਨਦਾਰ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਿਚ ਇਕੋ ਹੀ ਆਤਮਾ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ :

ਸਭ ਮਹਿ ਜੋਤਿ, ਜੋਤਿ ਹੈ ਸੋਇ॥

ਤਿਸ ਦੈ ਚਾਨਣਿ, ਸਭ ਮਹਿ ਚਾਨਣੁ ਹੋਇ॥ *(ਧਨਾਸਰੀ, ਮ: ੧)*

(3) **ਕਰਮ ਸਿਧਾਂਤ :—** ਜੈਨ ਮੱਤ ਦਾ ਕਰਮ ਸਿਧਾਂਤ ਬਿਲਕੁਲ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਨੀਂਹ ਪਰਮਾਣੂ ਹੀ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਪਰਮਾਣੂ ਹੀ ਹਨ, ਜੋ ਆਤਮਾ ਨਾਲ ਚਿੰਬੜ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਲੀਨ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਕਰਮ ਪਰਮਾਣੂਆਂ' ਤੋਂ ਬਚਾਉਣਾ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਹੈ। ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਜੀਵ ਦਾ ਕਰਮ-ਮੁਕਤ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਧਾਰਮਕ-ਕਰਮਾਂ (ਕੰਮਾਂ) ਰਾਹੀਂ ਖਾਤਮਾ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇਣਾ ਹੀ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਪਰਮਾਣੂਆਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਜੈਨ ਮੱਤ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਸਿਧਾਂਤ ਨਾਲ ਬਿਲਕੁਲ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ 'ਮਾਇਆ' ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿਚ ਯਕੀਨ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਭਾਵ ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਲੈ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਰੁਚੀ ਤੋਂ ਹੈ, ਪਰ ਮਾਇਆ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਆਪ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਉੱਤੇ ਚੱਲ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਮਾਇਆ ਉੱਤੇ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

(4) **ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ :—** ਜਿਵੇਂ ਉੱਪਰ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੈਨ ਮੱਤ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਉਣ ਨੂੰ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਕਰੜੀ ਤਪੱਸਿਆ-ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਪਾਂ, ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕਸ਼ਟਾਂ ਵਿਚ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ

ਸਾਧਨਾਵਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇੰਝ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸਿੱਧੀ ਉੱਪਰ ਨੂੰ ਉਠਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੀ ਚੋਟੀ ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਉੱਥੇ ਨਿਵਾਸ ਰੱਖਦੀ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਕਤ ਰੂਹਾਂ ਸਦਾ ਲਈ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਮਾਇਆ ਅਤੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਹੈ। ਇੰਝ ਇਸੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਜੇਹੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ 'ਜੀਵਨ-ਮੁਕਤ' ਮਨੁੱਖ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਕਿਸੇ ਪਰਕਾਰ ਦੇ ਕਠਿਨ ਤਪਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਉੱਤੇ ਚੱਲ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪਣ (ਸਿਫ਼ਤ ਸਲਾਹ ਕਰਨ—ਗੁਣ ਗਾਉਣ) ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇੰਝ ਕਰਨ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਸਮੀਪਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖ ਮਾਇਆ ਅਤੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਸਹਿਜ ਅਵੱਸਥਾ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪਰਮਾਣ ਹਨ :

ਜਬ ਗੁਰੁ ਮਿਲਿਆ, ਤਬ ਮਨੁ ਵਸਿ ਆਇਆ॥
ਧਾਵਤ ਪੰਚ ਰਹੇ, ਹਰਿ ਧਿਆਇਆ॥
ਅਨਦਿਨੁ ਨਗਰੀ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਇਆ॥੨॥
ਸਤਿਗੁਰ ਪਗ ਧੂਰਿ ਜਿਨਾ ਮੁਖਿ ਲਾਈ॥
ਤਿਨ ਕੂੜ ਤਿਆਗੇ ਹਰਿ ਲਿਵ ਲਾਈ॥
ਤੇ ਹਰਿ ਦਰਗਹ ਮੁਖ ਊਜਲ ਭਾਈ॥੩॥੫॥੪੩॥

(ਗਉੜੀ ਗਵਾਰੇਰੀ ਮ: ੪)

(5) **ਦੈਵੀ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ :—** ਜੈਨ ਮੱਤ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਰੱਬ ਦੀ ਪੂਜਾ ਦਾ ਕੋਈ ਵਿਧਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਜੈਨੀ ਦੈਵੀ ਸੰਤਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਰਧਾ ਜ਼ਰੂਰ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ 'ਦੇਵ-ਰੂਪ ਸੰਤਾਂ' ਦੀ ਪੂਜਾ ਦੀ ਸਖਤ ਮਨਾਹੀ ਹੈ, ਪੂਜਾ ਕੇਵਲ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕ ਰੱਬ ਸਮਝ ਕੇ ਪੂਜਦੇ ਸਨ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵਿਕਾਰ-ਗ੍ਰਸਤ ਰੋਗੀ ਹੀ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ :

ਰੋਗੀ ਬ੍ਰਹਮਾ, ਬਿਸਨ, ਸਰੁਦ੍ਰਾ, ਰੋਗੀ ਸਗਲ ਸੰਸਾਰਾ॥
ਹਰਿ ਪਦੁ ਚੀਨਿ ਭਏ ਸੇ ਮੁਕਤੇ, ਗੁਰ ਕਾ ਸਬਦੁ ਵੀਚਾਰਾ॥

(ਭੈਰਉ, ਮ: ੧—੧੧੫੩)

ਤਪੱਸਿਆ ਅਤੇ ਅਹਿੰਸਾ : ਜੈਨ ਮੱਤ ਵਿਚ ਤਪੱਸਿਆ ਅਤੇ ਅਹਿੰਸਾ, 'ਮੁਕਤੀ' ਦੇ ਸਾਧਨ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ। ਵਰਧਮਾਨ ਮਹਾਂਵੀਰ ਨੂੰ ਵੀ ਮੁਕਤੀ ਤਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਦਿਤਾ, ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸ਼ਰੀਰਕ ਕਸ਼ਟ ਸਹਿ ਕੇ ਕਰੜੀ ਤਪੱਸਿਆ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਜੈਨੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਗਰੰਥ 'ਅਚਾਰਾਂਗ ਸੂਤ੍ਰ' ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ :

"ਵਰਧਮਾਨ (ਮਹਾਂਬੀਰ) ਜੀ ਨੇ ਭਿਕਸ਼ੂ ਬਣਨ ਸਮੇਂ ਜੋ ਕਪੜੇ ਪਹਿਨੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਤੇਰ੍ਹਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਲੀਰੋ ਲੀਰ ਹੋ ਕੇ ਸਰੀਰ ਨਾਲੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਅੱਡ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਤਦ ਵੀ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਬੇਖ਼ਬਰ ਹੋ ਕੇ, ਵਰਧਮਾਨ ਜੀ ਛੋਟੇ ਬਾਲ ਵਾਂਗ ਨਗਨ ਹੀ ਬੈਠੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁੜ ਕਪੜੇ ਨਹੀਂ ਪਾਏ।"

ਕਲਪ ਸੂਤਰ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, "ਬਾਰਾਂ ਵਰ੍ਹੇ ਤੱਕ ਸਰੀਰ ਵੱਲੋਂ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਪਰਵਾਹ ਹੋ ਕੇ ਉਹ ਹਰ ਭਾਂਤ ਦੇ ਕਸ਼ਟ ਸਹਿੰਦਾ ਰਿਹਾ...ਹੁਣ ਉਹ ਬੰਧਨ ਮੁਕਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਨਿਰਲੇਪ ਹੈ।"

ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਜਪਾਂ-ਤਪਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਹਉਮੈ ਹੋਰ ਵਧਦੀ ਹੈ, ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਚ ਵਿੱਥ ਹੋਰ ਚੌੜੀ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਫੁਰਮਾਨ ਹਨ :

ਹਠੁ ਨਿਗ੍ਰਹੁ ਕਰਿ ਕਾਇਆ ਛੀਜੈ॥
ਵਰਤੁ ਤਪਨੁ ਕਰਿ ਮਨੁ ਨਹੀ ਭੀਜੈ॥
ਰਾਮ ਨਾਮ ਸਰਿ ਅਵਰੁ ਨ ਪੂਜੈ॥੧॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧, ਅਸਟਪਦੀਆਂ, ਪੰਨਾ ੯੦੫)

ਬਹੁ ਭੇਖ ਕੀਆ, ਦੇਹੀ ਦੁਖੁ ਦੀਆ॥
ਸਹੁ ਵੇ ਜੀਆ, ਅਪਣਾ ਕੀਆ॥
ਅੰਨੁ ਨ ਖਾਇਆ, ਸਾਦੁ ਗਵਾਇਆ॥
ਬਹੁ ਦੁਖੁ ਪਾਇਆ, ਦੂਜਾ ਭਾਇਆ॥
ਬਸਤ੍ਰ ਨ ਪਹਿਰੈ॥ ਅਹਿਨਿਸਿ ਕਹਰੈ॥
ਮੋਨਿ ਵਿਗੂਤਾ॥ ਕਿਉ ਜਾਗੈ ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਸੂਤਾ॥
ਪਗ ਉਪੇਤਾਣਾ॥ ਅਪਣਾ ਕੀਆ ਕਮਾਣਾ॥
ਅਲੁ ਮਲੁ ਖਾਈ ਸਿਰਿ ਛਾਈ ਪਾਈ॥
ਮੂਰਖਿ ਅੰਧੈ ਪਤਿ ਗਵਾਈ॥ *(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਮ: ੧—੪੬੭)*

ਨਉ ਖੰਡ ਪ੍ਰਿਥਮੀ ਫਿਰੈ ਚਿਰੁ ਜੀਵੈ॥ ਮਹਾਂ ਉਦਾਸੁ ਤਪੀਸਰੁ ਥੀਵੈ॥
ਅਗਨਿ ਮਾਹਿ ਹੋਮਤ ਪਰਾਨ॥ ਕਨਿਕ ਅਸ੍ਵ ਹੈਵਰ ਭੂਮਿ ਦਾਨ॥
ਨਿਊਲੀ ਕਰਮ ਕਰੈ ਬਹੁ ਆਸਨ॥ ਜੈਨ ਮਾਰਗ ਸੰਜਮ ਅਤਿ ਸਾਧਨ॥
ਨਿਮਖ ਨਿਮਖ ਕਰਿ ਸਰੀਰੁ ਕਟਾਵੈ॥ ਤਉ ਭੀ ਹਉਮੈ ਮੈਲੁ ਨ ਜਾਵੈ॥

(ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ, ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੬੫)

ਅਹਿੰਸਾ ਦੀ ਪਾਲਨਾ ਲਈ ਜੈਨੀ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਬੋਲਣ ਸਮੇਂ ਮੂੰਹ ਅੱਗੇ ਵਸਤਰ ਰੱਖਣਾ, ਰਜੋਹਰਾ (ਸੂਤ ਦਾ ਝਾੜੂ) ਹਰ ਸਮੇਂ ਕੋਲ ਰੱਖਣਾ ਤਾਂ ਜੋ ਬੈਠਣ ਲਗਿਆਂ ਜਮੀਨ ਸਾਫ਼ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ, ਠੰਡਾ ਭੋਜਨ ਖਾਣਾ ਤੇ ਉਬਲਿਆ ਪਾਣੀ ਨਾ ਪੀਣਾ, ਨਿਰਮਲ ਜਲ ਨਾਲ ਇਸ਼ਨਾਨ ਨਾ ਕਰਨਾ, ਜੂੰਆਂ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਦੇ ਡਰੋਂ ਸਿਰ ਦੇ ਵਾਲ ਨਾ ਵਾਹੁਣੇ, ਆਪਣੀ ਟੱਟੀ ਵਿਚੋਂ ਜੀਉਂਦੇ ਕਿਰਮਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਨੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣਾ ਆਦਿ। ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੈਨੀਆਂ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅਜਿਹੇ ਫੋਕਟ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਆਉਣ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਜੈਨੀਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਆਖਦੇ ਹਨ—ਇਹ ਸਰੇਵੜੇ (ਜੈਨੀ) 'ਜੀਵ ਅਹਿੰਸਾ' ਦੇ ਵਹਿਮ ਵਿਚ ਮੈਲਾ ਪਾਣੀ ਪੀਂਦੇ ਹਨ, ਜੂਠੀ ਰੋਟੀ ਮੰਗ ਕੇ ਖਾਂਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਵਾਲ ਪੁਟਾਉਂਦੇ ਹਨ, (ਤਾਂ ਜੋ ਜੂੰਆਂ ਨਾ ਮਰ ਜਾਣ)। ਪਖਾਨੇ (ਟੱਟੀ) ਨੂੰ ਫੋਲ ਕੇ ਗੰਦੀ ਹਵਾੜ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਵਰਤਦੇ। ਭੇਡਾਂ ਵਾਂਗ ਸਿਰ ਦੇ ਵਾਲ ਪੁਟਾਂਦੇ ਹਨ (ਭਿਕਸ਼ੂ ਬਣਨ ਸਮੇਂ) ਉਸ ਸਮੇਂ ਸੁਆਹ ਨਾਲ ਹੱਥ ਭਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਹੱਥੀਂ ਕਮਾ ਕੇ ਪਰਿਵਾਰ ਪਾਲਣ ਦਾ ਕੰਮ ਛੱਡ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਟੱਬਰ ਰੋਂਦੇ ਹਨ।

ਜੈਨੀ ਨਾ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਤਲ-ਕਿਰਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਤੀਰਥ ਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਕੋਈ ਵੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਖੇੜਾ ਨਹੀਂ। ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਰੋਣੀ ਸ਼ਕਲ ਬਣਾਈ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੋਈ ਮਰ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ-ਜੀਵਾਲਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਚ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਰਖਦੇ। ਨਾ ਸਾਫ ਪਾਣੀ ਪੀਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਨਹਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਰੂਪੀ ਨਦੀ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ (ਤਾਂ ਹੀ ਮੁਕਤ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ)। ਪੂਰਾ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਹੈ :

ਸਿਰੁ ਖੋਹਾਇ ਪੀਅਹਿ ਮਲਵਾਣੀ, ਜੂਠਾ ਮੰਗਿ ਮੰਗਿ ਖਾਹੀ॥
ਫੋਲਿ ਫਦੀਹਤਿ, ਮੁਹਿ ਲੈਨਿ ਭੜਾਸਾ, ਪਾਣੀ ਦੇਖਿ ਸਗਾਹੀ॥

ਭੇਡਾ ਵਾਗੀ ਸਿਰੁ ਖੋਹਾਇਨਿ, ਭਰੀਅਨਿ ਹਥ ਸੁਆਹੀ॥
ਮਾਊ ਪੀਊ ਕਿਰਤੁ ਗਵਾਇਨਿ, ਟਬਰ ਰੋਵਨਿ ਧਾਹੀ॥
ਓਨਾ ਪਿੰਡੁ ਨ ਪਤਲਿ ਕਿਰਿਆ, ਨ ਦੀਵਾ ਮੁਏ ਕਿਥਾਊ ਪਾਹੀ॥
ਅਠਸਠਿ ਤੀਰਥ ਦੇਨਿ ਨ ਢੋਈ, ਬ੍ਰਹਮਣ ਅੰਨੁ ਨ ਖਾਹੀ॥
ਸਦਾ ਕੁਚੀਲ ਰਹਹਿ ਦਿਨੁ ਰਾਤੀ, ਮਥੈ ਟਿਕੇ ਨਾਹੀ॥
ਝੁੰਡੀ ਪਾਇ ਬਹਨਿ ਨਿਤਿ ਮਰਣੈ, ਦੜਿ ਦੀਬਾਣਿ ਨ ਜਾਹੀ॥
ਲਕੀ ਕਾਸੇ, ਹਥੀ ਫੁੰਮਣ, ਅਗੋ ਪਿਛੀ ਜਾਹੀ॥
ਨਾ ਓਇ ਜੋਗੀ ਨਾ ਓਇ ਜੰਗਮ, ਨਾ ਓਇ ਕਾਜੀ ਮੁੰਲਾ॥
ਦਯਿ ਵਿਗੋਏ, ਫਿਰਹਿ ਵਿਗੁਤੇ, ਫਿਟਾ ਵਤੈ ਗਲਾ॥
ਜੀਆ ਮਾਰਿ ਜੀਵਾਲੇ ਸੋਈ, ਅਵਰੁ ਨ ਕੋਈ ਰਖੈ॥
ਦਾਨਹੁ ਤੈ ਇਸਨਾਨਹੁ ਵੰਜੇ, ਭਸੁ ਪਈ ਸਿਰਿ ਖੁਥੈ॥
ਪਾਣੀ ਵਿਚਹੁ ਰਤਨ ਉਪੰਨੇ ਮੇਰੁ ਕੀਆ ਮਾਧਾਣੀ॥
ਅਠਸਠਿ ਤੀਰਥ ਦੇਵੀ ਥਾਪੇ, ਪੁਰਬੀ ਲਗੈ ਬਾਣੀ॥
ਨਾਇ ਨਿਵਾਜਾ, ਨਾਤੈ ਪੂਜਾ, ਨਾਵਨਿ ਸਦਾ ਸੁਜਾਣੀ॥
ਮੁਇਆ ਜੀਵਦਿਆ ਗਤਿ ਹੋਵੈ, ਜਾਂ ਸਿਰਿ ਪਾਈਐ ਪਾਣੀ॥
ਨਾਨਕ, ਸਿਰ ਖੁਥੇ ਸੈਤਾਨੀ, ਏਨਾ ਗਲ ਨ ਭਾਣੀ॥
ਵੁਠੈ ਹੋਇਐ ਹੋਇ ਬਿਲਾਵਲੁ, ਜੀਆ ਜੁਗਤਿ ਸਮਾਣੀ॥
ਵੁਠੈ ਅੰਨੁ ਕਮਾਦੁ ਕਪਾਹਾ, ਸਭਸੈ ਪੜਦਾ ਹੋਵੈ॥
ਵੁਠੈ ਘਾਹੁ ਚਰਹਿ ਨਿਤਿ ਸੁਰਹੀ, ਸਾ ਧਨ ਦਹੀ ਵਿਲੋਵੈ॥
ਤਿਤੁ ਘਿਇ ਹੋਮ ਜਗ ਸਦ ਪੂਜਾ, ਪਇਐ ਕਾਰਜੁ ਸੋਹੈ॥
ਗੁਰੂ ਸਮੁੰਦੁ, ਨਦੀ ਸਭਿ ਸਿਖੀ, ਨਾਤੈ ਜਿਤੁ ਵਡਿਆਈ॥
ਨਾਨਕ, ਜੇ ਸਿਰ ਖੁਥੇ ਨਾਵਨਿ ਨਾਹੀ, ਤਾ ਸਤ ਚਟੇ ਸਿਰਿ ਛਾਈ॥

(ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਮ: ੧—੧੪੯)

ਪਦ ਅਰਥ : ਮਲਵਾਣੀ—ਮੈਲਾ ਪਾਣੀ, ਧੋਣ-ਧਾਣ। ਫਦੀਹਤਿ — (ਅਰਬੀ, ਫਜੀਅਤਿ ਦੇ 'ਜ਼' ਨੂੰ 'ਦ' ਭੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ : ਫ਼ਜ਼ੂਲ :— ਫਾਦਲ; ਕਾਜ਼ੀ—ਕਾਦੀ) ਪਖ਼ਾਨਾ। ਭੜਾਸਾ—ਹਵਾੜ। ਸਗਾਹੀ—ਸੰਗਦੇ ਹਨ। ਭਰੀਅਨਿ--ਭਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਾਊ ਪੀਊ ਕਿਰਤੁ—ਮਾਪਿਆਂ ਵਾਲਾ ਕੰਮ-ਕਾਰ, ਰੋਜ਼ੀ ਕਮਾਣ ਦਾ ਕੰਮ। ਧਾਹੀ—ਢਾਹਾਂ ਮਾਰ ਕੇ। ਕਿਥਾਊ—ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੱਥੇ।

ਕੁਚੀਲ—ਗੰਦੇ। ਟਿਕੇ—ਟਿੱਕੇ, ਤਿਲਕ। ਝੁੰਡੀ ਪਾਇ—ਊਂਧੀ ਪਾ ਕੇ, ਧੌਣ ਸੁੱਟ ਕੇ। ਦੜਿ ਦੀਬਾਣਿ—ਕਿਸੇ ਦੜੇ-ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ, ਕਿਸੇ ਸਭਾ-ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ। ਕਾਸੇ—ਪਿਆਲੇ। ਅਗੋ ਪਿਛੀ—ਇਕ ਕਤਾਰ ਵਿਚ। ਜੰਗਮ—ਸ਼ਿਵ ਉਪਾਸ਼ਕ, ਜੋ ਟੱਲੀਆਂ ਖੜਕਾ ਕੇ ਮੰਗਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ। ਦਯਿ—ਰੱਬ ਵੱਲੋਂ (ਦਯੁ—ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪਰਮਾਤਮਾ) ਵਿਗੋਏ—ਖੁੰਝੇ ਹੋਏ। ਵਿਗੁਤੇ—ਖੁਆਰ। ਫਿਟਾ—ਫਿਟਕਾਰਿਆ ਹੋਇਆ, ਊਤਿਆ ਹੋਇਆ। ਗਲਾ—ਕੋੜਮਾ, ਸਾਰਾ ਹੀ ਟੋਲਾ। ਵੰਜੇ—ਵਾਂਜੇ ਹੋਏ, ਖੁੰਝੇ ਹੋਏ। ਭਸੁ—ਸੁਆਹ। ਮੇਰੁ—ਸੁਮੇਰ ਪਰਬਤ। ਦੇਵੀ—ਦੇਵਤਿਆਂ। ਪੁਰਬੀ—ਧਾਰਮਕ ਮੇਲੇ। ਬਾਣੀ—ਕਥਾ-ਵਾਰਤਾ। ਨਾਇ—ਨ੍ਹਾ ਕੇ। ਸੁਜਾਣੀ—ਸੁਚੱਜੇ। ਮੁਇਆ ਜੀਵਦਿਆਂ—ਮਰਨ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਯੰਤ, ਸਾਰੀ ਉਮਰ, ਜੰਮਣ ਤੋਂ ਮਰਨ ਤੱਕ। ਗਤਿ—ਸੁਥਰੀ ਹਾਲਤ। ਵੁਠੇ—ਮੀਂਹ ਪਿਆ। ਸੁਰਹੀ—ਗਾਈਆਂ। ਬਿਲਾਵਲੁ—ਖੁਸ਼ੀ, ਚਾਉ। ਸਾਧਨ—ਇਸਤ੍ਰੀ। ਵਿਲੋਵੈ—ਰਿੜਕਦੀ ਹੈ। ਤਿਤੁ ਘਿਇ—ਉਸ ਘਿਉ ਨਾਲ। ਪਇਐ—(ਘਿਉ) ਪਿਆਂ, ਘਿਉ ਵਰਤਿਆਂ। ਨਦੀ ਸਭਿ—ਸਾਰੇ ਦਰਿਆ। ਸਿਖੀ—(ਗੁਰੂ ਦੀ) ਸਿੱਖਿਆ। ਜਿਤੁ—ਜਸ ਵਿਚ। ਚਟੇ—ਚਟੇ, ਮੁੱਠਾਂ। ਛਾਈ—ਸੁਆਹ।

ਅਤੇ :

'ਇਕਿ ਜੈਨੀ ਉਝੜ ਪਾਇ, ਧੁਰਹੁ ਖੁਆਇਆ॥
ਤਿਨ ਮੁਖਿ ਨਾਹੀ ਨਾਮੁ, ਨ ਤੀਰਥਿ ਨ ਾਇਆ॥
ਹਥੀ ਸਿਰ ਖੋਹਾਇ ਨ ਭਦੁ ਕਰਾਇਆ॥
ਕੁਚਿਲ ਰਹਹਿ ਦਿਨ ਰਾਤਿ, ਸਬਦੁ ਨ ਭਾਇਆ॥
ਤਿਨ ਜਾਤਿ, ਨ ਪਤਿ, ਨ ਕਰਮੁ, ਜਨਮੁ ਗਵਾਇਆ॥
ਮਨਿ ਜੂਠੈ ਵੇਜਾਤਿ, ਜੂਠਾ ਖਾਇਆ॥
ਬਿਨੁ ਸਬਦੈ ਆਚਾਰੁ, ਨ ਕਿਨਹੀ ਪਾਇਆ॥
ਗੁਰਮੁਖਿ ਓਅੰਕਾਰਿ, ਸਚਿ ਸਮਾਇਆ॥ *(੧੨੮੫)*

ਜੈਨ ਮੱਤ ਦੀ ਅਹਿੰਸਾ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਹੀ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚੋਂ ਬੀਰਤਾ ਪੂਰਾ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਕਾ ਦਿਤੀ ਸੀ। (ਯੋਗੀਆਂ ਤੇ ਬੋਧੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬੁਜ਼ਦਿਲ ਤੇ ਕਾਇਰ ਬਣਾਇਆ ਸੀ)। ਸਿੱਖ-ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਅੰਦਰ ਬੀਰਤਾ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਭਗਤੀ ਨਾਲ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਜੋੜਿਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੁਰਦਾ ਹੋ ਚੁਕੇ ਇਨਸਾਨਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਮੁੜਕੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਧੜਕਣ ਲੱਗੀ ਅਤੇ ਉਹ ਸ਼ਸਤਰਧਾਰੀ ਹੋ ਕੇ ਰਣ-ਤੱਤੇ ਵਿਚ ਜੂਝਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਜਿਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ, ਉਥੇ ਹੋਰ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਸੰਗਲਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿਤਾ।

ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਜੈਨ ਮੱਤ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ

ਅਸੀਂ ਇਸ ਸਿੱਟੇ ਉੱਤੇ ਪੁਜਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜੈਨ ਮੱਤ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ (ਸਿਧਾਂਤ ਜਾਂ ਮਰਯਾਦਾ) ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ।

ਬੁੱਧ ਮੱਤ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ

ਬੁੱਧ ਮੱਤ : ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਹੀ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ, ਬੁੱਧ ਮੱਤ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਜੀ ਦਾ ਚਲਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਨਿਵੇਕਲਾ ਹੀ ਅਸਥਾਨ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਨਿੰਦਿਆ, ਸਗੋਂ ਪੁਰਾਣੇ ਧਰਮ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਕੇ ਇਕ ਨਵੀਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਤੇ ਇਕ ਨਵਾਂ ਧਾਰਮਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ ਬੜੇ ਦਿਲਚਸਪੀ ਭਰੇ ਹਨ। ਹੇਠਾਂ ਅਸੀਂ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਧਰਮ-ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਗੁਰਮਤਿ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਅੰਕਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਦਾ ਜੀਵਨ : ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਦਾ ਜਨਮ 566 ਈ: ਪੂਰਵ ਵਿਚ, ਹਿਮਾਲਾ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੇ ਕਪਿਲ-ਵਸਤੂ ਗਣਤੰਤਰ ਦੇ ਲੁੰਬਿਨੀ ਬਾਗ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਿਤਾ ਸ਼ੁਧੋਦਨ ਕਪਿਲ-ਵਸਤੂ ਗਣਤੰਤਰ ਦਾ ਸ਼ਾਸਕ ਸੀ। ਉਹ ਖੱਤਰੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਸ਼ਾਕਯ ਗੋਤ੍ਰ ਵਿਚੋਂ ਸੀ। ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਮਹਾਂਮਾਯਾ ਸੀ, ਜੋ ਬੁੱਧ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਦੇ 7 ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਪਰਲੋਕ ਸਿਧਾਰ ਗਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣ ਪੋਸ਼ਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਸੀ ਪ੍ਰਜਾਪਤੀ ਨੇ ਕੀਤਾ। ਬੁੱਧ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਦਾ ਨਾਮ ਸਿਧਾਰਥ ਗੌਤਮ ਸੀ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣ ਪੋਸ਼ਣ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਜੁਆਨੀ ਦੀ ਉਮਰ ਤੀਕ ਉਹ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਨਾ ਜਾਣ ਸਕੇ।

ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੀ ਯਸ਼ੋਧਰਾ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਇਕ ਪੁੱਤਰ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਰਾਹੁਲ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਪਰ ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਪਿਆਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖਿੱਚ ਦਾ ਕਾਰਨ ਨਾ ਬਣ ਸਕਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਦੁਖ, ਤਬਦੀਲੀ, ਬੁਢਾਪੇ ਅਤੇ ਮੌਤ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਉਚਾਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਇਕ ਵਾਰ ਉਹ ਸੈਰ ਕਰਨ ਨਿਕਲੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਜਿਸ ਦਾ ਕੁੱਬ ਨਿਕਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਜਿਹੜਾ ਡੰਗੋਰੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਵੀ ਬਹੁਤ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪੁੱਛੇ ਜਾਣ ਤੇ ਰਥਵਾਨ

ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਆਦਮੀ ਬੁੱਢਾ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਤੇ ਬੁਢੇਪਾ ਸਭ ਉਤੇ ਹੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੇ ਸਿਧਾਰਥ ਨੇ ਮਨ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਕੀਤਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਇਕ ਵਾਰ ਬੀਮਾਰ ਨੂੰ ਤੇ ਇਕ ਕੋਹੜੀ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ। ਇਕ ਵਾਰ ਹਲ ਵਾਹੁੰਦੇ ਕਿਰਤੀਆਂ ਅਤੇ ਬੈਲਾਂ ਆਦਿ ਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੇ ਸਿਧਾਰਥ ਦੇ ਮਨ ਉਤੇ ਡੂੰਘਾ ਅਸਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਸਚਾਈ ਨੂੰ ਜਾਨਣ, ਮਾਨਸਿਕ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਭੈ, ਦੁਖ, ਮੌਤ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਇਕ ਰਾਤ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਤੇ ਬੱਚਾ ਸੁਤੇ ਪਏ ਸਨ, ਸਿਧਾਰਥ ਨੇ ਦੀਵੇ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤੱਕਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਉਹ ਘੋੜੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹਿਲਾਂ ਦੇ ਬਾਹਰ ਆ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਦੂਰ ਪਹੁੰਚਣ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਘੋੜਾ, ਗਹਿਣੇ ਰਥਵਾਨ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇਂ ਪਿਤਾ ਦੇ ਨਾਮ ਸੰਦੇਸ਼ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਵਾਲ ਵੀ ਕਟਾ ਦਿਤੇ। ਇਕ ਸਾਧੂ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਕੱਪੜੇ ਵੀ ਬਦਲ ਲਏ। ਇੰਝ ਇਕ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੇ ਸਚਾਈ ਦੀ ਭਾਲ ਲਈ ਸਾਧੂਆਂ ਵਾਲਾ ਮਾਰਗ ਅਪਣਾ ਲਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਸ ਦੀ ਉਮਰ 29 ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਸੀ।

ਸਿਧਾਰਥ ਨੇ 'ਅਰਾਡ ਕਲਾਮ' ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਧਾਰਮਿਕ-ਅਧਿਆਪਕ ਮੰਨ ਲਿਆ। ਉਸ ਤੋਂ ਸੁੰਨ-ਸਮਾਧੀ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿੱਖੀ। ਇਸ ਅਵੱਸਥਾ ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਸ਼ਰਧਾ, ਵੀਰਯ (ਸ਼ਕਤੀ), ਸਮਿਰਤੀ (ਚੇਤਨਾ), ਸਮਾਧੀ (ਇਕਾਗ੍ਰਤਾ), ਅਤੇ ਗਿਆਨ (ਪ੍ਰਜਣਾ) ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਿਧਾਰਥ ਨੇ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਨਾ ਹੋਈ, ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਰਵਾਣ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾ ਹੋਈ। ਫਿਰ ਉਸ ਨੇ ਉਦਰਕ ਰਾਮਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਦੇ ਦੱਸੇ ਰਾਹ ਉਤੇ ਚੱਲ ਕੇ ਉਸਨੇ (ਸਿਧਾਰਥ ਨੇ) ਅਜਿਹੀ ਅਵੱਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਨ ਦੇ ਫੁਰਨੇ ਨਹੀਂ ਉਠਦੇ, ਮਨ ਖਾਲੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਵੱਸਥਾ ਵੀ ਸਿਧਾਰਥ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਨਾ ਕਰਵਾ ਸਕੀ। ਸੋ ਉਸ ਨੇ ਉਦਰਕ ਦਾ ਸੰਗ ਵੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ।

ਫਿਰ ਸਿਧਾਰਥ ਗਯਾ ਵਿਚ 'ਉਰੂਵੇਲਾ' ਵਿਖੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਥੇ ਉਸ ਨੇ ਸਾਹ ਤੇ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਨ ਦੇ ਯਤਨ ਅਤੇ ਵਰਤ-ਨੇਮ ਆਰੰਭ ਕੀਤੇ। 6 ਸਾਲ ਘੋਰ ਤਪੱਸਿਆ ਕੀਤੀ। ਨਿਰਵਾਣ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਫਿਰ ਵੀ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ। ਫਿਰ ਉਹ ਇਕ ਪਿਪਲ ਦੇ ਦਰੱਖਤ ਹੇਠਾਂ ਬਹਿ ਕੇ ਭਗਤੀ ਕਰਨ ਲਗਾ। ਉਸ ਦਾ ਸਰੀਰ ਬਹੁਤ ਨਿਤਾਣਾ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਸੀ।

ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸਿਧਾਰਥ ਨੇ ਕਠਿਨ ਤਪੱਸਿਆਵਾਂ ਵਾਲਾ ਰਸਤਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਵਿਚਕਾਰਲਾ ਰਸਤਾ ਅਪਣਾਇਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਾ ਤਾਂ ਕਠੋਰ

ਤਪੱਸਿਆਵਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸੰਸਾਰਕ ਵਸਤਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਮੋਹ ਪਾਉਣਾ ਸੀ।

ਵੈਸਾਖ ਦੀ ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ ਨੂੰ ਉਹ ਬੋਧੀ ਦਰੱਖਤ ਹੇਠ ਬਹਿ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤਕ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਅਹਿਮ-ਸਚਾਈ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਉਹ ਉਥੇ ਹੀ ਬੈਠਾ ਰਹੇਗਾ। ਉਸੇ ਰਾਤ ਉਸ ਨੇ ਧਿਆਨ ਦੀਆਂ ਚਾਰੇ ਅਵੱਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਗਿਆਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਮਾਨਵੀ ਵਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਰੂਹਾਨੀ ਤਾਕਤਾਂ ਵਿਚਲੀ ਕਸ਼ਮਕਸ਼ ਤੋਂ ਨਿਰਵਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ। ਹੁਣ ਉਹ 'ਬੁੱਧ' ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। 'ਬੁੱਧ' ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲਵੇ। ਇਹ ਗਿਆਨ ਅਨੁਭਵ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਛੇ ਸਿਧੀਆਂ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਬੁੱਧ ਨੇ 7 ਹਫ਼ਤੇ ਨਿਰਵਾਣ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਅਨੰਦ ਅਵੱਸਥਾ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰ ਦਿਤੇ।

ਫਿਰ ਬੁੱਧ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੱਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਪੈਦਲ ਯਾਤਰਾ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿਤੀ। 6 ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ 'ਵਾਰਾਣਸੀ' ਪੁੱਜ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਸਿਖਿਆ ਸਾਰਨਾਥ ਵਿਖੇ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਮੱਧ-ਮਾਰਗ (ਅਸ਼ਟਾਂਗ-ਮਾਰਗ) ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਕਈ ਵਿਦਵਾਨ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਖੱਤਰੀ, ਵੈਸ਼ ਅਤੇ ਸ਼ੂਦਰ ਪੁਰਸ਼ ਤੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਉਸਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਬਣ ਗਏ। ਉਸਨੇ ਸਮਕਾਲੀ ਹਾਕਮਾਂ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਸਿਖਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ। ਮਗਧ, ਕੌਸ਼ਲ, ਕਾਂਸ਼ੀ, ਕੌਸੰਭੀ, ਅਵੰਤੀ ਅਤੇ ਗੰਧਾਰ ਦੇ ਰਾਜ, ਬੁੱਧ-ਮਤ ਦੇ ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਬਣ ਗਏ।

ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਗਏ। ਹਰ ਛੋਟਾ ਤੇ ਵੱਡਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ, ਰੌਸ਼ਨ ਦਿਮਾਗੀ ਅਤੇ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ 1250 ਸਾਧੂ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਿਖਿਆਵਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਮਾਗਧੀ, ਪ੍ਰਾਕਿਤ ਅਤੇ ਕੌਸ਼ਲ ਤੇ ਮਗਧ ਦੀਆਂ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੀਆਂ ਉਪ-ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਦਿਤੀਆਂ। ਉਹ ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ 'ਦੇਵ-ਭਾਸ਼ਾ' ਦਾ ਦਰਜਾ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮੱਤ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਖ ਕੇ ਅਪਨਾਉਣ; ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇਵਤੇ/ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਵਿਚ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾ ਲਿਆਉਣ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਮਹਾਨ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਨੂੰ ਅੰਨ੍ਹੇ-ਵਾਹ ਨਾ ਅਪਨਾਈ

ਜਾਣ, ਸਗੋਂ ਹਰ ਕੰਮ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਕਰਨ।

ਆਪਣੇ ਮੱਤ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਉਹ ਰਾਜਗ੍ਰਹਿ, ਵੈਸ਼ਾਲੀ, ਵਾਰਾਣਸੀ, ਸ਼ਾਵਸਤੀ, ਕੁਸ਼ੀਨਗਰ, ਕਪਿਲ-ਵਸਤੂ ਤੇ ਮਥੁਰਾ ਆਦਿਕ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਗਏ।

45 ਸਾਲ ਆਪਣੇ ਮੱਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ 80 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ, 486 ਈ: ਪੂ:, ਕਸ਼ੀ ਨਗਰ ਵਿਚ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਕਰਨ ਨੂੰ 'ਮਹਾਂਨਿਰਵਾਣ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉਤਰੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਅੱਠ ਦੇਸ਼ਾਂ, ਮਗਧ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ, ਨਿਛਾਵਿਸ, ਸ਼ਾਕਯ ਮੱਲਸ ਆਦਿ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭੌਤਿਕ ਸਰੀਰ ਦੀ ਵਿਭੂਤੀ ਵੰਡੀ ਗਈ। ਵਿਭੂਤੀ ਬੋਧੀ ਸਤੂਪਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਦਬਾਈ ਗਈ।

ਬੁੱਧ ਮੱਤ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ : ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਮਤ ਗੈਰ-ਵੈਦਿਕ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੇਦਾਂ ਵਿਚ ਆਏ ਕਈ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਰਹੁ-ਰੀਤਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਜਾਤ ਪ੍ਰਥਾ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਸਨ ਅਤੇ ਯੱਗਾਂ ਵਿਚ ਪਸ਼ੂਆਂ ਆਦਿ ਦੀ ਬਲੀ ਦੇਣ ਦੇ ਵੀ ਵਿਰੁਧ ਸਨ। ਪੁਰਾਣੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਸ਼ਰਧਾ ਨਹੀਂ ਦੱਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਹੋਂਦ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੱਤ ਨੂੰ ਨਾਸਤਕ ਮੱਤਾਂ ਦੇ ਵਰਗ ਵਿਚ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਦਾ ਧਰਮ ਸ਼ਰਮਣਵਾਦ ਦੀ ਉਪਜ ਹੈ। ਸ਼ਰਮਣਵਾਦ, ਸ਼ਰਮਣਾਂ ਅਤੇ ਮੁਨੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਚਾਰੇ ਅਤੇ ਪਰਤਾਏ ਗਏ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹਾ ਸਾਧੂ ਜਿਹੜਾ ਨੈਤਿਕ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਅਤੇ ਆਤਮਿਕ ਮੁਕਤੀ ਲਈ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਰਮਣ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। 'ਮੁਨੀ ਤੋਂ ਮੁਰਾਦ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਤਪੱਸਵੀ ਤੋਂ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਮਗ਼ਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਰਮਣ ਵਾਦ ਪੂਰਵ-ਵੈਦਿਕ ਮੁੱਢ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਜੈਨ, ਬੁਧ ਮੱਤ, ਯੋਗ ਅਤੇ ਸਾਂਖ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਇਹੀ ਮੂਲ ਹੈ।

ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਕਿਉਂਕਿ ਵੈਦਿਕ ਰਿਸ਼ੀ ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਗੈਰ-ਵੈਦਿਕ ਪੈਗੰਬਰ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਮਹਾ ਸ਼ਰਮਣ ਜਾਂ 'ਸ਼ਾਕਯ ਮੁਨੀ' ਕਰਕੇ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਯੋਗ, ਗਿਆਨ, ਕਰਮ, ਸੰਸਾਰ, ਅਹਿੰਸਾ, ਨਿਰਵਾਣ ਆਦਿ ਸ਼ਾਰਮਣਿਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦਿਤੀ।

ਹੇਠਾਂ ਬੁੱਧ ਦੀਆਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਿਖਿਆਵਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(1) **ਤ੍ਰੀ ਰਤਨ (ਤਿੰਨ ਰਤਨ) :** ਬੁੱਧ, ਮੱਤ ਅਤੇ ਸੰਘ ਤਿੰਨ ਪਵਿੱਤਰ

ਰਤਨ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। 'ਬੁੱਧ' ਤੋਂ ਭਾਵ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਚਾਈ ਦਾ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕ ਹੈ। ਦੁਖ਼ੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਸਚਾਈ ਅਤੇ ਨਿਰਵਾਣ ਦਾ ਰਾਹ ਵਿਖਾਇਆ। 'ਮੱਤ' ਤੋਂ ਭਾਵ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਦੀ ਉਹ ਸਿਖਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਨਿਰਵਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। 'ਧਰਮ' ਦਾ ਭਾਵ ਸਦਾਚਾਰਕ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਹੈ। ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਦੇ ਪੰਜ-ਭੌਤਿਕ ਸਰੀਰ ਦੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਮੱਤ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਅਧਿਆਪਕ ਬਣ ਗਿਆ। 'ਸੰਘ' ਲਫ਼ਜ਼ ਬੋਧੀਆਂ ਦੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭਿਕਸ਼ੂ, ਭਿਕਸ਼ਣੀਆਂ, ਉਪਾਸ਼ਕਾਂ, ਬੋਧੀ-ਸੱਤਵ, ਅਰਹਤ ਅਤੇ ਪਹੁੰਚੇ ਹੋਏ ਮਹਾਤਮਾ, ਸਭ ਇਸ ਸੰਘ ਦੇ ਹੀ ਅੰਗ ਹਨ। ਆਦਰਸ਼ਕ ਸੰਘ ਵਿਚ ਮੁਕਤੀ-ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁਕੇ ਮਹਾਤਮਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ।

(2) ਲਕਸ਼ਣ ਤ੍ਰੈਜਯ (Three Marks) :

ਬੁੱਧ ਮੱਤ ਇਹ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਲੱਛਣ ਹਨ। ਉਹ ਹਨ :—1) ਸਭ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਵਸਤਾਂ ਅਨਿੱਤ (ਅਸਥਾਈ) ਹਨ, 2) ਸਭ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਵਸਤਾਂ ਦੁਖ (Sufferings) ਤੇ 3) ਅਨਾਤਮਾ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਅਸੀਂ ਵੇਖ ਰਹੇ ਹਾਂ ਉਹ ਪ੍ਰੀਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਹੈ, ਦੁਖ ਉਸ ਦਾ ਅਨਿਖੜਵਾਂ ਅੰਗ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਕੋਈ ਆਪਣੀ ਆਤਮਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਅਸਥਾਈ ਹੈ, ਪ੍ਰੀਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਹੈ, ਬਿਨਸਣਹਾਰ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਕੋਈ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਕਹਿ ਸਕੀਏ। 'ਮੈਂ' ਅਤੇ 'ਮੇਰਾ' ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਝੂਠੇ ਹਨ। ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅਥਵਾ ਹੋਂਦ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਤੱਤਾਂ ਤੋਂ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਪ੍ਰੀਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਹਨ।

(3) ਨਿਰਵਾਣ :

ਬੁੱਧ ਮੱਤ ਵਿਚ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਆਤਮਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਕ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਟੀਚਾ ਨਿਰਵਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। ਨਿਰਵਾਣ ਸ਼ਬਦ ਪਰਮ ਸੱਤ ਵਾਸਤੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਦੁਖਾਂ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਅਤੇ ਅਨੰਦ ਦਾ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਪੂਰਨ ਅਨੰਦ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ। ਇਹ ਪੁਨਰ ਜਨਮ ਅਤੇ ਆਵਾਗੌਣ ਦੇ ਚੱਕਰਾਂ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਪੂਰਨ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਅਵੱਸਥਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਹੈ।

(4) ਮੱਧ ਮਾਰਗ :

ਨਿਰਵਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਬੋਧੀ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਮੱਧ ਮਾਰਗ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੱਧ ਮਾਰਗ ਸਿਖਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਨਾ ਤਾਂ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕਸ਼ਟ ਦੇਣ ਵਾਲਾ

ਰਾਹ ਅਪਨਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਨਾ ਹੀ ਵਿਲਾਸਤਾ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ। ਮੱਧ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਅਸ਼ਟਾਂਗ ਮਾਰਗ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਇਸ ਦੇ ਅੰਗ ਹਨ :

1) ਸਮਿਅਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ (Right view)—ਸੱਚੇ ਵਿਚਾਰ

2) ਸਮਿਅਕ ਸੰਕਲਪ (Right intention)—ਸੱਚੀ ਨੀਅਤ

3) ਸਮਿਅਕ ਵਾਕ (Right speech)—ਸੱਚਾ ਬੋਲ

4) ਸਮਿਅਕ ਕਰਮ (Right action)—ਸੱਚਾ ਵਿਹਾਰ

5) ਸਮਿਅਕ ਅਜੀਵਕਾ (Right livelihood)—ਸੱਚੀ ਰੋਜ਼ੀ

6) ਸਮਿਅਕ ਵਯਾਯਾਮ (Right effort)—ਸੱਚਾ ਯਤਨ

7) ਸਮਿਅਕ ਸਿਮਰਿਤੀ (Right mindfulness)—ਸੱਚਾ ਮਨੋਯੋਗ

8) ਸਮਿਅਕ ਸਮਾਧੀ (Right meditation)—ਸੱਚਾ ਧਿਆਨ

(ਸਮਿਅਕ=ਸਮਯਕ=ਸੱਚਾ, ਸ਼ੁਭ)

(5) ਪੰਚ ਸ਼ੀਲ, ਪੰਜ ਨੈਤਿਕ ਨਿਯਮ :

1) ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਜੀਵ ਨੂੰ ਮਾਰਨ, ਜ਼ਖਮ ਜਾਂ ਚੋਟ ਲਾਣ ਤੋਂ ਪਰਹੇਜ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।

2) ਮੈਂ ਉਸ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਅਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਜਿਹੜੀ ਮੈਨੂੰ ਆਪ ਨਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੋਵੇ।

3) ਮੈਂ ਲਿੰਗ ਬਦ-ਫੈਲੀ (ਵਿਭਚਾਰ) ਤੋਂ ਪ੍ਰਹੇਜ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।

4) ਮੈਂ ਝੂਠ ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਪ੍ਰਹੇਜ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।

5) ਮੈਂ ਨਸ਼ੇ ਵਾਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਸਤਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਹੇਜ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੀਣ ਨਾਲ ਆਲਸ ਜਾਂ ਸੁਸਤੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

(6) ਚਾਰ ਮਹਾਨ ਸਚਾਈਆਂ :

ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਸਿਖਿਆ ਵਿਚ ਸਾਰਨਾਥ ਵਿਖੇ 'ਚਾਰ ਮਹਾਨ ਸਚਾਈਆਂ' ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਸਚਾਈਆਂ ਹਨ :

1) ਸੰਸਾਰ ਦੁਖਾਂ ਦਾ ਘਰ ਹੈ।

2) ਇਸ ਦੁਖ ਦੇ ਕਈ ਕਾਰਨ ਹਨ।

3) ਦੁਖਾਂ ਦਾ ਖਾਤਮਾ (ਨਿਰੋਧ) ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

4) ਨਿਰਵਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਦੁਖ ਹੀ ਦੁਖ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੁੱਖਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰੇ ਦਾ ਸਾਧਨ ਨਿਰਵਾਣ ਹੈ।

(7) **ਚਾਰ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਹਾਰ :**

ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਹਾਰ ਤੋਂ ਭਾਵ ਪਵਿੱਤਰ ਨਿਵਾਸ ਹੈ। ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਨੇ ਚਾਰ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਹਾਰਾਂ ਉਤੇ ਚੱਲਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਚਾਰ ਨੈਤਿਕ ਜਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਗੁਣ ਹਨ। ਪਹਿਲਾ ਹੈ 'ਮੈਤ੍ਰੀ'—ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਪ੍ਰਤਿ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ; ਦੂਜਾ ਹੈ 'ਕਰੁਣਾ'—ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਪ੍ਰਤਿ ਦਯਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ; ਤੀਜਾ ਹੈ 'ਮੁਦਿੱਤਾ'—ਅਥਵਾ ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਪ੍ਰਤਿ ਅਨੰਦ ਦੀ ਭਾਵਨਾ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਜਾਂ ਖੁਸ਼ੀ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਚੌਥਾ ਹੈ 'ਉਪੇਕਸ਼ਾ' ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਵਤੀਰਾ ਹੋਣਾ।

(8) **ਛੇ ਪਾਰਮਿਤਾ (ਸਿਧੀਆਂ) :**

ਪਾਰਮਿਤਾ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਉੱਚੀ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਸਿੱਧੀ (ਸੰਪੂਰਨਤਾ)। ਇਹ ਹੇਠਲੇ ਛੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸ਼ਕਦੀ ਹੈ :—

1) ਦਾਨ—ਜਾਨਦਾਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਪ੍ਰਤਿ ਸੁਹਿਰਦਤਾ।

2) ਸ਼ੀਲ—ਕਰਨੀ ਤੇ ਕਥਨੀ ਵਿਚ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਹੋਣਾ।

3) ਸ਼ਾਂਤੀ—ਧਾਰਮਕ ਅਮਲ (ਧਾਰਮਿਕ ਸਿਖਿਆਵਾਂ ਤੇ ਚੱਲਣ) ਸਮੇਂ ਦੁਖ-ਤਕਲੀਫਾਂ ਤੋਂ ਨਾ ਘਬਰਾਉਣਾ।

4) ਵੀਰਯ—ਆਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਭਾਵ ਧਰਮ ਜਾਂ ਨੇਕੀ ਦੇ ਵਾਧੇ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਹੋਣਾ ਹੈ।

5) ਧਯਾਨ—ਮਨ ਉਤੇ ਕਾਬੂ।

6) ਪ੍ਰਾਜਣਾ—ਉਚਤਮ ਸਿਆਣਪ। ਇਹ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਨਣਾ ਹੈ।

ਬੋਧੀ ਸਾਹਿਤ : ਬੋਧੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸਾਹਿਤ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵ੍ਰਿਚ ਹੈ। ਧਾਰਮਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਮੂਲ ਸੰਗ੍ਰਿਹਾਂ ਨੂੰ "ਤ੍ਰਿਪਿਟਕ" ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਿਟਕ ਤੋਂ ਭਾਵ ਪਿਟਾਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਿੰਨ ਪਿਟਕਾਂ ਹਨ :—1) ਵਿਨਯਪਿਟਕ ਅਥਵਾ ਭਿਖਸ਼ੂਆਂ ਅਤੇ ਭਿਖਸ਼ਣੀਆਂ ਲਈ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਸੰਬੰਧੀ ਸਦਾਚਾਰਕ ਨਿਯਮਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 2) ਸੂਤ੍ਰਪਿਟਕ ਅਥਵਾ ਧਾਰਮਕ ਸਿਖਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਇਸ ਵਿਚ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਅਤੇ ਫਿਲਾਸਫੀ ਦੇ ਮੂਲ ਸਿਧਾਂਤ ਹਨ, ਅਤੇ 3) ਅਭਿਧਰਮ ਪਿਟਕ ਅਥਵਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣਾਤਮਕ ਅਤੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ। ਪੁਰਾਣੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਗਰੰਥ (ਤ੍ਰਿਪਿਟਕ) ਮਾਗਧੀ, ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ, ਪਾਲੀ ਅਤੇ ਬੋਧ-ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਅੱਜ ਕੱਲ ਭਾਰਤੀ ਬੋਧੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਪਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਾਲਾ ਤ੍ਰਿਪਿਟਕ ਹੀ ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਕ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਗਰੰਥ ਧੰਮ-ਪਦ (ਧਰਮ-ਪਦ) ਵੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ।

ਬੁੱਧ ਮੱਤ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਇਤਿਹਾਸ—ਬੁੱਧ ਮੱਤ ਦਾ ਜਨਮ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਛੇਵੀਂ ਸਦੀ ਈਸਾ ਪੂਰਵ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਨਵੀਨ ਸਿਖਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਬੋਧੀ ਪਰਚਾਰਕਾਂ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਸਦਕਾ ਇਹ ਮੱਤ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਫੈਲਿਆ। ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਫੈਲਣ ਮਗਰੋਂ ਲੰਕਾ ਅਤੇ ਨੇਪਾਲ ਵਿਚ ਗਿਆ। ਤੀਜੀ ਸਦੀ ਈਸਾ ਪੂਰਵ (B.C) ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਸ਼ੋਕਾ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਕੀਤੀ। ਬੁੱਧ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਸਤੰਭਾਂ ਉੱਤੇ ਉਕਰਵਾ ਕੇ, ਉਹ ਸਤੰਭ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਗੱਡੇ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਮਹਿੰਦਰ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰੀਆਂ ਸੰਘ ਮਿਤਰਾ ਅਤੇ ਕਰੂਆਮਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਮੱਤ ਪਰਚਾਰ ਵਿਚ ਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਵੱਖ ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ, ਉਸ ਨੇ 9 ਧਰਮ ਪਰਚਾਰਕ ਮਿਸ਼ਨ ਭੇਜੇ। ਇੰਝ ਇਹ ਮੱਤ ਲੰਕਾ, ਬਰਮਾ, ਪੱਛਮੀ ਏਸ਼ੀਆ, ਕੇਂਦਰੀ ਏਸ਼ੀਆ, ਚੀਨ, ਯੂਰਪ ਅਤੇ ਮਿਸਰ ਵਿਚ ਪੁੱਜ ਗਿਆ। ਪੰਜਵੀਂ ਸਦੀ ਤਕ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਕਾਰਨ ਇਹ ਮੱਤ ਬਹੁਤ ਫੈਲਿਆ। ਛੇਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸ਼ੈਵ-ਮੱਤ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਹੂਨ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਦੀ ਪੂਰੀ ਵਾਹ ਲਾਈ-ਬੋਧੀਆਂ ਉੱਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਢਾਹੇ। ਸਤਵੀਂ ਤੋਂ ਦੱਸਵੀਂ ਸਦੀ ਤੱਕ ਨਾਲੰਦਾ (ਬਿਹਾਰ) ਅਤੇ ਵਲਭੀ (ਗੁਜਰਾਤ) ਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਬੋਧੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਬੋਧੀ-ਸਿਖਿਆਵਾਂ (ਧਰਮ-ਦਰਸ਼ਨ) ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਸਨ। ਬਿਹਾਰ ਅਤੇ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਪਾਲ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਕੀਤੀ। ਨੌਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਮੱਤ ਦੇ ਪਰਚਾਰਕ ਸ਼ੰਕਰਾਚਾਰੀਆ ਨੇ ਬੁੱਧ ਮੱਤ ਵਿਰੁੱਧ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਪਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਕੇ ਵੇਦਾਂ-ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦੇ ਮੱਤ ਦਾ ਅਨੁਯਾਈ ਬਣਾ ਦਿਤਾ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਨੇ ਇਸ ਮੱਤ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ, ਬੋਧੀ ਕਲਚਰ ਅਤੇ ਮੰਦਰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਭਿਖਸ਼ੂ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਇੰਝ ਬਾਹਰਵੀਂ ਸਦੀ ਤਕ ਇਹ ਮੱਤ ਭਾਰਤ ਵਿਚੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਨੀਵੀਂ ਸਦੀ ਤਕ ਹਿੰਦੂ ਮੱਤ ਨਾਲ ਰਲਿਆ-ਮਿਲਿਆ ਰਿਹਾ। ਉਨੀਂਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਇਸ ਨੇ ਮੁੜਕੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਇਕ ਸੁਤੰਤਰ ਮੱਤ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਉਭਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ।

ਬੁੱਧ ਮੱਤ ਦੀ ਗੁਰਮਤਿ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ : ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਬੁੱਧ ਮੱਤ ਦਾ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ, ਉਦੋਂ ਬੁੱਧ ਮੱਤ ਭਾਰਤ ਵਿਚੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਲੋਪ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਬੋਧੀਆਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਿੱਧਾ ਵਾਹ ਨਹੀਂ ਪਿਆ। ਜੋਗੀਆਂ-ਸਿੱਧਾਂ ਦੇ ਮੱਤ ਵਿਚ ਇਸ ਮੱਤ

ਦੇ ਕੁੱਝ ਤੱਤ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਗੁਰਮਤਿ ਰਾਏ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜੋਗੀਆਂ ਸਿੱਧਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈਆਂ ਗਿਆਨ-ਚਰਚਾਵਾਂ ਵਿਚ ਪਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਥੇ ਅਮਲੀ ਰੂਪ (ਮਰਯਾਦਾ) ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਜਗ੍ਹਾ ਸਾਂਝ ਹੈ, ਉਥੇ ਧਰਮ-ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਹੇਠਾਂ ਸੰਖੇਪ ਜਿਹੀ ਵਿਚਾਰ ਅੰਕਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ :—

1) **ਰੱਬ ਦਾ ਖਿਆਲ** : ਬੁੱਧ ਮੱਤ ਰੱਬ ਬਾਰੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੁੱਪ ਹੈ, ਜਾਂ ਇਉਂ ਆਖੋ ਰੱਬ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ ਅਤੇ ਇਕ ਨਾਸਤਕ ਮੱਤ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਐਨ ਉਲਟ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਰੱਬ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿੜ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਕਰਤਾ, ਸੰਭਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਤੇ ਇਸੇ ਵਿਚ ਰਮਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ :

ਈਭੈ ਬੀਠਲੁ, ਊਭੈ ਬੀਠਲੁ, ਬੀਠਲ ਬਿਨੁ ਸੰਸਾਰੁ ਨਹੀ॥ *(੪੮੫)*

ਸਗਲ ਬਨਸਪਤਿ ਮਹਿ ਬੈਸੰਤਰੁ, ਸਗਲ ਦੂਧ ਮਹਿ ਘੀਆ॥
ਊਚ ਨੀਚ ਮਹਿ ਜੋਤ ਸਮਾਣੀ, ਘਟਿ ਘਟਿ ਮਾਧਉ ਜੀਆ॥੧॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੧੭)

ਸਭੇ ਮਾਣਸ ਦੇਵ ਸਭਿ, ਸਭੇ ਜੋਗ ਧਿਆਨ॥
ਸਭੇ ਪੁਰੀਆ, ਖੰਡ ਸਭਿ, ਸਭੇ ਜੀਅ ਜਹਾਨ॥
ਹੁਕਮਿ ਚਲਾਏ ਆਪਣੈ, ਕਰਮੀ ਵਹੈ ਕਲਾਮ॥
ਨਾਨਕ ਸਚਾ ਸਚਿ ਨਾਇ, ਸਚੁ ਸਭਾ ਦੀਬਾਨੁ॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਵਾਰ ਸਾਰੰਗ, ਪੰਨਾ ੧੨੪੧)

2) **ਆਤਮਾ** : ਬੁੱਧ ਮੱਤ ਆਤਮਾ ਜਾਂ ਰੂਹ ਵਿਚ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ। ਇਸ ਮੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਅਤੇ ਸੰਵੇਦਨਾਵਾਂ ਦਾ ਹੀ ਸਮੂਹ ਹੈ। ਸਭ ਕੁੱਝ ਮਾਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਲ ਬਦਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਾਦਾ ਹੀ ਵਿਕਾਸ ਕਰਕੇ ਮਨ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਜਿਸਮ ਨਾਲੋਂ ਕੋਈ ਵੱਖਰੀ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ। ਮੌਤ ਪਿਛੋਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਬਚਦਾ।

ਗੁਰਮਤਿ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਕਰਕੇ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਪਾਣੀ ਦੀ ਇਕ ਬੂੰਦ ਸਮੁੰਦਰ ਦਾ ਇਕ ਅੰਸ਼ (ਹਿੱਸਾ) ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਤਮਾ ਵੀ ਅਮਰ ਅਤੇ ਅਬਿਨਾਸ਼ੀ ਹੈ, ਇਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਜੋਤਿ ਹੈ :

ਅਚਰਜ ਕਥਾ ਮਹਾ ਅਨੂਪ॥
ਪ੍ਰਾਤਮਾ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕਾ ਰੂਪੁ॥੧॥ਰਹਾਉ॥
ਨਾ ਇਹੁ ਬੂਢਾ, ਨਾ ਇਹੁ ਬਾਲਾ॥
ਨਾ ਇਸੁ ਦੂਖੁ ਨਹੀ ਜਮ ਜਾਲਾ॥
ਨਾ ਇਹੁ ਬਿਨਸੈ, ਨਾ ਇਹੁ ਜਾਇ॥
ਆਦਿ ਜੁਗਾਦੀ ਰਹਿਆ ਸਮਾਇ॥੧॥
ਨਾ ਇਸੁ ਉਸਨੁ, ਨਹੀ ਇਸੁ ਸੀਤੁ॥
ਨਾ ਇਸੁ ਦੁਸਮਨੁ, ਨਾ ਇਸੁ ਮੀਤੁ॥
ਨਾ ਇਸੁ ਹਰਖੁ, ਨਹੀ ਇਸ ਸੋਗੁ॥
ਸਭ ਕਿਛੁ ਇਸ ਕਾ ਇਹੁ ਕਰਨੈ ਜੋਗੁ॥੨॥
ਨਾ ਇਸੁ ਬਾਪੁ, ਨਹੀ ਇਸੁ ਮਾਇਆ॥
ਇਹੁ ਅਪਰੰਪਰੁ ਹੋਤਾ ਆਇਆ॥
ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਕਾ ਇਸੁ ਲੇਪੁ ਨ ਲਾਗੈ॥
ਘਟ ਘਟ ਅੰਤਰਿ ਸਦ ਹੀ ਜਾਗੈ॥੩॥

(ਗੋਂਡ ਮ: ੫ ਪੰਨਾ ੮੬੮)

ਇਹ ਬਹੁਤ ਅਚੰਭੇ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਬੁੱਧ ਮੱਤ ਸਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ (ਅਮਰ-ਅਬਿਨਾਸ਼ੀ) ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਰਖਦਾ, ਪਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪੁਨਰ ਜਨਮ (ਆਵਾਗਉਣ) ਵਿਚ ਯਕੀਨ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਬੁੱਧ ਮੱਤ ਦੀ ਸਵੈ-ਵਿਰੋਧੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਬੁੱਧ ਮੱਤ ਮੁਤਾਬਿਕ ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਵਿਚ ਚੇਤਨਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਚੇਤਨਾ ਬੁਰੇ ਜਾਂ ਭੈੜੇ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜੀਵ ਦੇ ਇਕ ਜਨਮ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਜਨਮ ਨਾਲ ਜੋੜਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਵਾਗਵਨ ਦਾ ਚੱਕਰ ਚਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਨਿਰਵਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਹੀ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਚੇਤਨਤਾ ਬਦਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰਮਤਿ ਬੁੱਧ ਮੱਤ ਦੇ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਨਾਲ ਬਿਲਕੁਲ ਵਿਰੋਧ ਰਖਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਕ ਅਮਰ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਯਕੀਨ ਰਖਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਰਨ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਮਨੁੱਖ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਲਿਵਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਮੈਲ ਨੂੰ ਆਤਮਾ ਤੋਂ ਲਾਹ ਸੁਟਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਤਮਾ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਆਤਮਾ (ਪਰਮ ਆਤਮਾ) ਵਿਚ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦਾ

ਗੇੜ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(3) ਨਿਰਵਾਣ ਮੁਕਤੀ :— ਨਿਰਵਾਣ ਬੋਧੀਆਂ ਦਾ ਅੰਤਮ ਲਕਸ਼ (ਟੀਚਾ) ਹੈ। ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਅਨੁਸਾਰ ਨਿਰਵਾਣ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਅਵੱਸਥਾ ਦਾ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਵਰਨਣ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਬੋਧੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਪਰਮ ਅਨੰਦ ਦੀ ਅਵੱਸਥਾ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਿਰਵਾਣ ਦਾ ਅਰਥ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਦੁੱਖਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣਾ ਅਤੇ ਮੋਹ, ਰਾਗ, ਦ੍ਵੈਖ ਆਦਿਕ ਇਛਾਵਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਠੋਰ ਤਪਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਝੂਠੇ ਵਿਅਕਤਿਤਵ (ਸ਼ਖਸੀਅਤ) ਨੂੰ ਜੜ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਉਖੇੜਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮੰਤਵ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਗਿਆਨ, ਸਦਾਚਾਰਕ ਰਸਮਾਂ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਨਿਰਵਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਬੁੱਧ ਜੀ ਨੇ 'ਮੱਧ ਮਾਰਗ' ਅਥਵਾ ਅਸ਼ਟ ਮਾਰਗ ਦੇ ਅਸੂਲ ਬਣਾਏ ਸਨ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਨਿਰਵਾਣ ਦੀ ਥਾਂ ਮੁਕਤੀ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਸਾਧਨ ਨਿਰਵਾਣ ਪਦ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਵੱਖਰੇ ਹਨ। ਆਪਣੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ (ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ) ਵਿਚ ਵਿਲੀਨ ਕਰ ਦੇਣਾ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ, ਹੰਕਾਰ ਆਦਿਕ ਵਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਮਾਇਆ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਦੁੱਖ-ਸੁਖ ਦੇ ਅਸਰ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਅਵੱਸਥਾ ਨੂੰ 'ਸਹਿਜ ਅਵੱਸਥਾ' ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। 'ਸਹਿਜ ਅਵੱਸਥਾ' ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ 'ਜੀਵਨ-ਮੁਕਤ' ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸੁਭਾਅ ਮਿਲਾਉਣ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਰਾਹ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਉੱਤੇ ਚੱਲ ਕੇ, ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਗੁਣ ਗਾਇਨ (ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ) ਕਰਨਾ ਹੈ—"ਗੁਣ ਕਹਿ ਗੁਣੀ ਸਮਾਵਣਿਆ"। ਪ੍ਰਭੂ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਉਣ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਉਸ ਵਰਗਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭੂ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚਲੀ ਦੂਰੀ ਘਟਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਚ ਸਮਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ—ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬੱਸ, ਇਹੀ ਹੈ ਮੁਕਤੀ, ਜੋ ਬੁੱਧ ਮੱਤ ਦੀ ਮੁਕਤੀ (ਨਿਰਵਾਣ) ਨਾਲੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਵੱਖਰੀ ਹੈ।

4) **ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਦੁਖ :** ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਸਾਰ ਦੁਖਾਂ ਦਾ ਘਰ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਨਿਰਾ ਦੁੱਖਾਂ ਤੇ ਕਲੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਪੁਲੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ, ਬੁੱਧ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਵੀ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੀ। ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਦੁੱਖ ਅਤੇ ਸੁਖ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਜਾ ਚੁੱਕੇ, ਵਿਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਫਸੇ

ਹੋਏ ਅਤੇ ਮਾਇਆ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋਏ ਪਏ ਮਨੁੱਖ ਦੁਖੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਸੰਸਾਰਕ ਸੁਖਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਗਲਤ ਰਸਤੇ ਉਪਰ ਚੱਲਣ ਕਰ ਕੇ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਦੁਖ ਸਹਾਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਸਦਾ ਖੇੜੇ (ਅਨੰਦ ਦੀ ਅਵਸਥਾ) ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰਕ ਦੁੱਖਾਂ ਉਤੇ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ :

ਦੂਖੁ ਨਾਹੀ ਸਭੁ ਸੁਖੁ ਹੀ ਹੈ ਰੇ, ਏਕੈ ਏਕੀ ਨੇਤੈ॥
ਬੁਰਾ ਨਹੀ ਸਭੁ ਭਲਾ ਹੀ ਹੈ ਰੇ, ਹਾਰ ਨਹੀ ਸਭ ਜੇਤੈ॥
ਸੋਗੁ ਨਾਹੀ ਸਦਾ ਹਰਖੀ ਹੈ ਰੇ, ਛੋਡਿ ਨਾਹੀ ਕਿਛੁ ਲੇਤੈ॥

(ਕਾਨੜਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੦੨)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਥੇ ਬੁੱਧ ਮੱਤ ਦੀ ਫਿਲਾਸਫੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਤਿਆਗੀ, ਨਿਰਾਸ਼ਾਵਾਦੀ ਤੇ ਭਾਂਜਵਾਦੀ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਗੁਰਮਤਿ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਸ਼ਾਵਾਦੀ ਬਣਾ ਕੇ ਜੀਵਨ-ਸੰਗ੍ਰਾਮ ਵਿਚ ਜੂਝਣ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ।

5) **ਸਦਾਚਾਰ :** ਬੁੱਧ ਮੱਤ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਧਰਮ ਸਦਾਚਾਰ ਉਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ :— ਸ਼ੁਭ ਵਿਚਾਰ, ਸ਼ੁਭ ਸੋਚਣੀ, ਸ਼ੁਭ ਕਰਨੀ ਇਸ ਮੱਤ ਦੀ ਆਧਾਰ-ਸ਼ਿਲਾ ਹੈ। ਸਦਾਚਾਰ ਦੇ ਪਖੋਂ ਇਹ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੌਰਿਆਂ ਵਿਚ ਪੰਡਿਤਾਂ, ਯੋਗੀਆਂ, ਸਿਧਾਂ, ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਤੇ ਪੀਰਾਂ-ਫ਼ਕੀਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿਖਾਵੇ ਦੇ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਅਤੇ ਲਿਬਾਸਾਂ ਵੱਲੋਂ ਰੋਕਿਆ ਸੀ, ਤੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਅਧਿਆਤਮ ਤੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਮਨ ਵਿਚ ਵਸਾ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਅਮਲੀ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾਉਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਅਨੇਕਾਂ ਹਵਾਲੇ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵਿਖਿਆਨਾਂ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੇਦਾਂ, ਸ਼ਾਂਸਤਰਾਂ, ਸਿਮ੍ਰਤੀਆਂ ਵਿਚਲੇ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਗੁਣ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਖੁਦ 'ਨਿਰਵਾਣ' ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਣ ਤੇ ਬਾਕੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਵੀ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਰਹਿਣ।

ਸਦਾਚਾਰ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ, ਬੁੱਧ ਮੱਤ ਨਾਲੋਂ ਇਕ ਕਦਮ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤੀ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਸਦਾਚਾਰ ਉਪਜਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਸਭ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਸੋਮਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵੀ ਰੱਬੀ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਲੜ ਲੱਗੇ ਮਨੁੱਖ ਬੁਰੇ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਇਸ ਲਈ

ਡਰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬੁਰਾਈ ਦਾ ਫਲ ਅਵੱਸ਼ ਭੁਗਤਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਬੁੱਧ ਮੱਤ ਵਿਚ ਜਦ ਰੱਬ ਦੀ ਗੱਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤਾਂ ਬੁਰੇ ਪਾਸੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਡਰ ਕਾਹਦਾ? ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਿਆਪੀ ਮਾਇਆ ਪ੍ਰਭੂ-ਹੀਨ ਸਦਾਚਾਰੀਆਂ ਉੱਤੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਵਿਅਕਤੀ, ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਸਚਾਈ ਦੇ ਮਾਰਗ ਉਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਚਲਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਨਿਰਭਉ ਅਤੇ ਨਿਰਵੈਰ ਹੋ ਕੇ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ, ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਝੁਕਦੇ ਅਤੇ ਇਕ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਉਹ ਵੱਡੀ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਬੁਰਾਈ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਡਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਬੰਨੇ 'ਨਿਰੇ ਗਿਆਨੀ' ਅਤੇ 'ਨਿਰੇ ਸਦਾਚਾਰੀ' ਕਈ ਵਾਰੀ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਅੱਗੇ ਝੁਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

(6) **ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਦੇਵਤੇ ਅਤੇ ਗ੍ਰੰਥ :** ਬੁੱਧ ਮੱਤ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਪੂਜੇ ਜਾਂਦੇ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਗੀ ਸੀ। ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ ਕਿ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਇਸ ਲਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪੂਜਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਲੋਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਲਤ ਧਰਮ ਗਰੰਥਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿਖਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਇਸੇ ਲਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਹੋਰ ਲੋਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ; ਇਹ ਭੇਡ ਚਾਲ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਕੰਮ ਸੋਚ ਸਮਝ ਕੇ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਨੇ ਪਹਿਲੋਂ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਵਰਣ ਆਸ਼ਰਮ ਧਰਮ ਦਾ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਨੂੰ ਪੂਰੇ-ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਨਿੰਦਿਆ, ਯੱਗਾਂ ਵਿਚ ਬਲੀਆਂ ਦੇਣ, ਕੁਦਰਤੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ, ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਅਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੁਆਰਾ ਈਜ਼ਾਦ ਕੀਤੀਆਂ ਰੀਤਾਂ-ਰਸਮਾਂ ਸਭ ਦਾ ਡਟਵਾਂ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚੇਲਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਵੇਦਾਂ-ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ-ਸਿਮ੍ਰਤੀਆਂ ਦੇ ਮੱਤ ਵਿਰੁਧ ਬਗਾਵਤ ਦਾ ਸਿਟਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ (ਹਿੰਦੂ) ਮੱਤ ਭਾਰਤ ਵਿਚੋਂ ਅਲੋਪ ਹੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਪਖੋਂ ਬੁੱਧ ਮੱਤ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਹੈ।

(7) **ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ :** ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਬਾਣੀ-ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਗੱਲ ਸਮਝਾਈ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਰੀਰ 'ਗੁਰੂ' ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੀ 'ਬਾਣੀ' (ਸਿਖਿਆ) ਹੀ ਗੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ :

ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ, ਗੁਰੂ ਹੈ ਬਾਣੀ, ਵਿਚਿ ਬਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਸਾਰੇ॥
ਗੁਰੁ ਬਾਣੀ ਕਹੈ, ਸੇਵਕੁ ਜਨੁ ਮਾਨੈ, ਪਰਤਖਿ ਗੁਰੂ ਨਿਸਤਾਰੇ॥

(ਨਟ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੯੮੨)

ਕੁਝ ਇਸ ਨਾਲ ਰਲਦਾ ਮਿਲਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੀ ਬੋਧੀਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੈ। ਉਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਦੇ ਮਹਾਂ-ਨਿਰਵਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ (ਮਿਰਤੂ ਮਗਰੋਂ)--ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਿਖਿਆਵਾਂ (ਲੱਭਿਆ ਹੋਇਆ ਗਿਆਨ) ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਹੈ। ਇੰਞ ਬੁੱਧ ਨੂੰ ਕਾਲ-ਰਹਿਤ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਕਰ ਕੇ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਜਾਣ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਿਖਿਆਵਾਂ ਦਾ ਆਪ ਕੋਈ ਗਰੰਥ ਨਹੀਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਮਾਂ ਪੈਣ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਸਿਖਿਆਵਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਸਿਖਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਰਲ-ਗਡ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਬੋਧੀਆਂ ਵਿਚ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਵੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਖੋਟ ਨੂੰ ਕੱਢਣ ਲਈ ਅਤੇ ਬੁੱਧ ਦੀਆਂ 'ਅਸਲੀ ਸਿਖਿਆਵਾਂ' ਨੂੰ ਵੱਖ ਕਰਨ ਲਈ ਬੋਧੀ ਭਿਖਸ਼ੂਆਂ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ 500 ਚੇਲਿਆਂ ਨੇ ਰਾਜ ਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਖੇ ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਵੱਡਾ ਇਕੱਠ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਬੰਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਵਾਣਿਤ ਬਾਣੀ ਆਪਣੇ ਸ਼ੁੱਧ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਦਾ ਆਪ ਸੰਪਾਦਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇਸ 'ਬੀੜ' ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਵੀ ਕੀਤੇ। ਇੰਞ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਸਿਖਿਆਵਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਨੁਭਵੀ-ਗਿਆਨ ਸਿੱਖਾਂ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਸ਼ੁੱਧ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।

(8) **ਪਰਚਾਰ ਢੰਗ** : ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੁੱਧ ਮੱਤ ਵੀ ਇਕ ਪਰਚਾਰਕ ਮੱਤ ਹੈ। ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਨੇ ਵੀ 'ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ' ਮਗਰੋਂ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪਰਚਾਰਨ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯਤਨ ਕੀਤੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਰਟਨ ਕੀਤਾ; ਉਹ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲੇ, ਹੋਰ ਮੱਤਾਂ ਦੇ ਆਗੂਆਂ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ) ਨਾਲ ਗਿਆਨ-ਗੋਸ਼ਟੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਗੱਲ ਸਮਝਾਈ। ਧਰਮ ਪਰਚਾਰ ਲਈ ਵੱਖ ਵੱਖ ਬੋਲੀਆਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨੂੰ 'ਦੇਵ-ਬਾਣੀ' ਵਜੋਂ ਨਾ ਕਬੂਲਿਆ ਸਗੋਂ ਆਖਿਆ ਕਿ ਹਰੇਕ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦੀ ਗੱਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਧਰਮ ਪਰਚਾਰ ਲਈ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਥਾਂ-ਥਾਂ 'ਸੰਘ' ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੇ।

ਸਾਡੇ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵੀ ਧਰਮ ਪਰਚਾਰ ਦਾ ਉਪਰੋਕਤ ਢੰਗ ਹੀ ਅਪਣਾਇਆ ਸੀ। 'ਸੰਘਾਂ' ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 'ਸੰਗਤਾਂ' ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਮਗਰੋਂ ਜਾ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਸਿੱਖ-ਪੰਥ' ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਪੰਥ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਪ੍ਰਣ ਲੈਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ

ਹੈ; ਇਵੇਂ ਹੀ 'ਸੰਘ' ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਬਣਨ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਣ ਲੈਣੇ ਪੈਂਦੇ ਸਨ; ਜਿਹੜੇ ਬੰਦੇ ਪ੍ਰਣ ਤੋੜ ਦੇਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਸੰਘ' ਤੋਂ ਬਾਹਿਰ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

(9) **ਮੰਦਰਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ :** ਬੁੱਧ ਮੱਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹਿੰਦੂ ਮੰਦਰਾਂ ਦਾ ਕੇਵਲ ਇਕ ਹੀ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ; ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਪੂਰਬ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਰਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਬੁੱਧ ਮੱਤ ਨੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਮੰਦਰਾਂ (ਪੈਗੋਡਿਆਂ) ਦੇ ਚੌਹਾਂ ਦਿਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਇਕ ਕਰਕੇ ਚਾਰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਰੱਖੇ ਤੇ ਚੌਹਾਂ ਵਰਣਾਂ ਲਈ ਹੀ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿਤੇ। ਜਨ-ਸਾਧਾਰਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਕੇ ਪੂਜਾ-ਪਾਠ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ੂਦਰ ਤਾਂ ਦਾਖਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੋ ਸਕਦੇ ਅਤੇ ਪੂਜਾ-ਪਾਠ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਵੀ ਕੇਵਲ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਕੋਲ ਸੀ। (ਮਗਰੋਂ ਜਾ ਕੇ ਚਾਰ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਵਾਲੀ ਪਰਪਾਟੀ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ ਸੀ) ਬੋਧ-ਮੰਦਰਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵੀ ਸਭ ਵਰਨਾਂ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਹਨ; ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਰਣ, ਨਸਲ, ਦੇਸ਼ ਦਾ ਹਰ ਮਨੁੱਖ-ਇਸਤਰੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਕਥਾ-ਕੀਰਤਨ ਸੁਣ ਸਕਦਾ ਹੈ) ਪਾਠ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਉਘੇ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨ-ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਦੇ ਵੀ ਚਾਰੋਂ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਹੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਹਨ। ਸੋ, ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਵੀ ਦੋਹਾਂ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚ ਸਾਂਝ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਪਦ : ਬੁੱਧ ਮੱਤ ਦੇ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੱਖ (ਸ਼ਿਸ਼) ਪਦ ਕੇਵਲ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਜਾਂ ਚੇਲੇ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਬੁੱਧ ਜੀ ਨੇ ਇਸਨੂੰ 'ਸਚਾਈ-ਮਾਰਗ ਦੇ ਪਾਂਧੀ' ਦੇ ਉਚੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ 'ਸਿੰਘ' ਪਦ ਨੂੰ ਬੋਧੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਨਿਰਵਾਣ ਹਾਸਿਲ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਿੱਖ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਬੋਧੀ ਨਿਰਵਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ, ਸਚਾਈ ਦਾ ਸਿੰਘ ਨਾਦ (ਗਰਜ) ਵਜਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਚਾਈ ਦੇ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਪਰਚਾਰਨ ਲਈ ਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦਾ ਰਟਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਿੰਘ ਹੈ।

ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਵੀ 'ਸਿੱਖ' ਸ਼ਬਦ 'ਰੱਬੀ ਮਾਰਗ ਦੇ ਪਾਂਧੀਆਂ' ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਗੁਰੂ-ਦੱਸੇ ਰਸਤੇ (ਪੰਧ) ਉੱਤੇ ਚੱਲਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਇਕ-ਮਿਕ ਹੋਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਖਾਲਸਾ-ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਮਗਰੋਂ 'ਸਿੱਖ' ਨੂੰ ਹੀ 'ਸਿੰਘ' ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਸਿੰਘ ਜਿਥੇ ਸਤਿ ਦਾ ਧਰਨੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਸਤਿ ਦਾ ਪਰਚਾਰਕ ਹੈ, ਉਥੇ ਬੁਰਾਈ ਦੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਨਾਲ ਲੋਹਾ ਲੈ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੇਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਛਾੜ ਕੇ ਜਿੱਤ ਹਾਸਲ ਕਰਦਾ ਹੈ—ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ ਉਦੋਂ ਤਕ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿਚ ਜੁੱਟਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਇਤਿਹਾਸ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਬੋਧੀਆਂ ਉੱਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕੀਤੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜਨਮ-ਭੂਮੀ ਛੱਡ ਕੇ ਨੱਸ ਗਏ ਤੇ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਭਾਰਤ ਵਿਚੋਂ ਅਲੋਪ ਹੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸਦੇ ਟਾਕਰੇ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਸਿਖ ਧਰਮ ਦੇ 'ਸਿੰਘਾਂ' ਉੱਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਹੋਏ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਦੇ ਵੀ ਹਥਿਆਰ ਨਾ ਸੁੱਟੇ ਸਗੋਂ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦਾ ਪੂਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੇ ਫੁਰਮਾਨ ਜਾਰੀ ਹੋਏ, ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਗਸ਼ਤੀ-ਫੌਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖੁਰਾ-ਖੋਜ ਮਿਟਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਨੇਕਾਂ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਵੱਡੇ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਘਲੂਘਾਰੇ ਸਮੇਂ ਇਕ-ਇਕ ਦਿਨ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ—ਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਹਾਰ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ ਤੇ ਅੰਤ ਪੰਜਾਬ-ਦੇਸ਼ ਉੱਤੇ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ।

ਇਹ ਅੰਤਰ ਹੈ ਬੁੱਧ ਮੱਤ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ 'ਸਿੰਘਾਂ' ਵਿਚ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਬੁੱਧ ਮੱਤ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਮਗਰੋਂ ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਉਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਥੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਅੰਤਰ ਹੈ, ਉਥੇ ਅਮਲੀ ਪੱਖ (ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਪਰਚਾਰ, ਸੰਭਾਲ, ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਰੀਤਾਂ, ਰਸਮਾਂ, ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ, ਪ੍ਰਤਿ ਰਵੱਈਆ, ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਦੀ ਲੋੜ) ਵਿਚ, ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਸਾਂਝ ਹੈ।

ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ ਦੀਆਂ ਖੋਜ ਭਰਪੂਰ ਪੁਸਤਕਾਂ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਨੰ: — ਕੀਮਤ

ਕੈਲੰਡਰ, ਕਾਰਡ, ਸਟਿਕਰ ਤੇ ਪੋਸਟਰ

ਕੈਲੰਡਰ	5/-
ਕੈਲੰਡਰ	3/-
ਵੱਡਾ ਕਾਰਡ	4/-
ਛੋਟਾ ਕਾਰਡ ਕੈਲੰਡਰ	1/-
ਸਟਿਕਰ (ਐਲਮੀਨੀਅਮ) 10"x19"	15/-
ਸਟਿਕਰ (ਐਲਮੀਨੀਅਮ) 5"x10"	5/-
ਪੋਸਟਰ ਵੱਡਾ ਸਾਈਜ਼	10/-
ਪੋਸਟਰ ਛੋਟਾ ਸਾਈਜ਼	5/-

ਕੈਸਟਾਂ

ਨਿਤਨੇਮ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਾਣੀਆਂ (Vol. I & II)	ਪ੍ਰਿੰ: ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ (ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ, ਲੁਧਿਆਣਾ)
ਐਸੇ ਭਰਮਿ ਭੁਲੇ ਸੰਸਾਰਾ (ਗੁਰਮਤਿ ਵੀਚਾਰ)	ਭਾਈ ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਜਲੰਧਰ
ਦੇਰ ਨ ਕੀਜੈ ਸਚੁ ਨਾਮਿ (ਗੁਰਮਤਿ ਵੀਚਾਰ)	ਭਾਈ ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਜਲੰਧਰ
ਗੁਰੁ ਗੋਪਾਲੁ ਗੁਰੁ ਗੋਵਿੰਦਾ (ਗੁਰਮਤਿ ਵੀਚਾਰ)	ਡਾ: ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਜਲੰਧਰ
ਸਾਟ ਮਿਲੇ ਸਜਣਾ (ਗੁਰਮਤਿ ਵੀਚਾਰ)	ਭਾਈ ਨਵਜੋਤ ਸਿੰਘ, ਜੰਮੂ
ਮਾਣੋ ਮਾਇਆ ਫਲੁ (ਗੁਰਮਤਿ ਵੀਚਾਰ)	ਭਾਈ ਨਵਜੋਤ ਸਿੰਘ, ਜੰਮੂ
ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਪਰਖ (ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਜੱਥਾ)	ਭਾਈ ਨਵਨੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਾਥੀ

हिन्दी पुस्तकें

बच्चों की लिये

79	सिख धर्म की प्राथमिक जानकारी	4/-
70	दस गुरूओं का संक्षिप्त इतिहास	7/-
83	खून शहीदों का (16 चित्रों सहित)	7/-
213	सिख धर्म प्रश्नोत्तरी भाग – 1	5/-
214	सिख धर्म प्रश्नोत्तरी भाग – 2	8/-
215	सिख धर्म प्रश्नोत्तरी भाग – 3	13/-
216	सिख धर्म प्रश्नोत्तरी भाग – 4	15/-
217	सिख धर्म प्रश्नोत्तरी (1से 4 भाग)	40/-

गुरबाणी व्याख्या

87	गुरबाणी व्याख्या भाग–1	3/-
88	गुरबाणी व्याख्या भाग–2	4/-
89	गुरबाणी व्याख्या भाग–3	5/-
90	गुरबाणी व्याख्या भाग–4	4/-
258	चुनींदा शब्दों की व्याख्या भाग–8	5/-

गुरबाणी स्टीक (अर्थ)

157	जपु जी साहिब सटीक	6/-
158	जापु साहिब सटीक	5/-
161	त्व प्रसादि सवय्ये सटीक	2/-
97	सरलार्थ रहरासि साहिब तथा सोहिला	5/-
141	33 सवैये सटीक	4/-
212	सद सटीक	4/-
250	अनंदु साहिब सटीक	5/-
260	बारहमाहा सटीक (तुखारी व माझ)	6/-
261	अकाल उस्तति में से कबितों की व्याख्या	4/-
244	रामकली की वार (राय बलवंड सतै डूमि आखी)	3/-
235	सिद्ध गोस्टि सटीक	8/-
236	आनन्द कारज (सिख विवाह पद्धति)	4/-

263	नितनेम सटीक	25/-

जीवनियां

103	जीवन यात्रा गुरु नानक देव जी	10/-
174	जीवन यात्रा गुरू अंगद देव जी	8/-
221	जीवन वृतांत श्री गुरु अमरदास जी	15/-
264	जीवन वृतांत गुरु रामदास जी	15/-
252	जीवन वृतांत गुरु अर्जुन देव जी	15/-
234	गुरु अर्जुन देव जी की शहीदी	5/-
262	अदम्य पुरुष – जीवन वृतांत गुरु गोबिन्द सिंघ जी	20/-
162	बाबा बंदा सिंघ बहादुर	4/-
231	नवाब कपूर सिंघ	4/-
135	स: जस्सा सिंघ आहलुवालिया	4/-
143	भाई मनी सिंघ जी	3/-
254	भाई नन्द लाल सिंघ जी	5/-
255	सरदार जस्सा सिंघ रामगढ़िया	4/-
240	भाई गुरदास जी	4/-
243	ज्ञानी दित्त सिंघ	3/-
225	भाई महाराज सिंघ	3/-
139	महाराजा रणजीत सिंघ	3/-
187	स: शाम सिंघ अटारी	3/-
188	अकाली बाबा फूला सिंघ	3/-
189	बाबा गुरदित्त सिंघ कामागाटामारू	3/-
251	सिख चुनींदा जीवनीयां	8/-
242	सिख धर्म के महान विद्वान	6/-

शिक्षाप्रद साखियां

72	शिक्षाप्रद साखियां भाग–1	2/-
112	शिक्षाप्रद साखियां भाग–2	2/-
146	शिक्षाप्रद साखियां भाग–3	5/-
165	शिक्षाप्रद साखियां भाग–4	3/-

मोर्चे व लहरें

164	बब्बर अकाली आन्दोलन	2/-
190	मोर्चा गंगसर जैतो	3/-
253	मोर्चा गुरु का बाग	4/-
228	सिख मिसलें	5/-
237	साका ननकाना साहिब	4/-
239	सिंघ सभा लहर	8/-
265	गुरुद्वारा सुधार लहर	7/-

सिख धर्म का प्रचार

163	पंथ दर्दीओ कुछ करो भाग–1	4/-
176	पंथ दर्दीओ कुछ करो भाग–2	3/-

सिख विचारधारा (दर्शन)

80	सिख जीवन पद्धति	3/-
84	खालसा की परिकल्पना	3/-
102	शब्द गुरू एवं देहधारी गुरूडंम	6/-
81	सिख धर्म फिलासफी भाग–1	6/-
98	सिख धर्म फिलासफी भाग–2	7/-
166	सिख धर्म फिलासफी भाग–3	3/-
218	सिख धर्म फिलासफी भाग–4	
219	सिख धर्म फिलासफी भाग–5	10/-
220	मूर्ति पूजा	8/-
257	न्यारा खालसा	6/-
230	श्री गुरु तेग बहादुर जी के उपदेश	3/-
95	गुरू मानिओं ग्रंथ	8/-
92	सिख रहित मर्यादा	3/-
186	सिमरन कैसे करें	3/-
209	सिखी नये युग का धर्म	4/-
248	सभसै ऊपर गुरु सबदु बीचारु	4/-
256	सिख धर्म सम्बन्धी प्रश्न उत्तर	3/-
227	गुरु नानक साहिब की शिक्षा और हमारा आचरण	3/-
241	दसम ग्रंथ बारे जानकारी	5/-

तुलनात्मिक अध्ययन

229	इसाई मत और गुरमति	4/-
232	जैन मत और गुरमति	4/-
249	सिखी और समाजवाद	3/-
233	इसलाम मत और गुरमति	4/-
245	हिन्दु धर्म और गुरमति	5/-

मिश्रित

191	भारत की आज़ादी की लड़ाई में सिखों का योगदान	4/-
192	चिट्ठियां लिख सतिगुरां वल्ल पाइआं	3/-
180	शब्द लगो गुर मीठा	6/-
182	साधू दयानंद और मेरा संवाद	2/-
238	शरीर अरोग्य कैसे हो	4/-
226	कबीर साहिब की विचारधारा और समाज सुधार	5/-

ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ

153	ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਸਿਧਾਂਤ (ਉਰਦੂ)	5/-
247	ਸਿੱਖ ਨਵੀਨ ਯੁਗਾਂਚਾ ਧਰਮ (ਮਰਾਠੀ)	6/-

ENGLISH BOOKS

177	The Baisakhi	3/-
56	Basic Principles of Sikhism	4/-
53	Why Am I a Sikh ?	2/-
104	Propagation of Sikh Thought	3/-
223	Sikhism	5/-
224	Sikhism - A Universal Message	25/-
246	Brief History of the Sikh Gurus	7/-
222	Teaching Sikh Heritage to the Youth	25/-
91	Guru Nanak's Impact on History	6/-
180	Blood of MARTYRDOM	7/-
172	Sikh Sakhies for the Youth	15/-
173	The Khalsa Generals	15/-
210	Guru Nanak Dev Ji & His Religion	4/-

ਨੋਟ — ਪੁਸਤਕਾਂ ਮੰਗਵਾਉਣ ਲਈ ਮਾਇਆ, ਮਨੀਆਰਡਰ ਜਾਂ ਬੈਂਕ ਡਰਾਫਟ ਰਾਹੀਂ, ਪਹਿਲਾਂ ਭੇਜਣ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾਲਤਾ ਕਰੋ ਜੀ, ਜਾਂ ਵੀ.ਪੀ.ਪੀ. ਭੇਜਣ ਲਈ ਲਿਖੋ ਜੀ।

ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ (ਰਜਿ:)
1051, ਕੂਚਾ 14, ਫੀਲਡ ਗੰਜ, ਲੁਧਿਆਣਾ-141008. ਫੋਨ : 0161-663452
ਸਬ ਆਫਿਸ : A-143, ਫਤਹਿ ਨਗਰ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ-110018. ਫੋਨ : 011-5135677
ਜਲੰਧਰ ਆਫਿਸ : W.G. 578, ਸੁਰਾਜ ਗੰਜ, ਜਲੰਧਰ-144001. ਫੋਨ/ਫੈਕਸ : 0181-236947

ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ ਦੀਆਂ ਖੋਜ ਭਰਪੂਰ ਪੁਸਤਕਾਂ

ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਨੰ.		ਕੀਮਤ
41	ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਸਿਧਾਂਤ	4/-
42	ਸੰਖੇਪ ਇਤਿਹਾਸ ਦਸ ਗੁਰ ਸਾਹਿਬਾਨ	6/-
43	ਖੂਨ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ (16 ਚਿੱਤਰਾਂ ਸਮੇਤ)	7/-
152	ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਪੁਕਾਰ	4/-
203	ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਪ੍ਰਸ਼ਨੋਤਰੀ ਭਾਗ 1	5/-
204	ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਪ੍ਰਸ਼ਨੋਤਰੀ ਭਾਗ 2	8/-
205	ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਪ੍ਰਸ਼ਨੋਤਰੀ ਭਾਗ 3	13/-
206	ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਪ੍ਰਸ਼ਨੋਤਰੀ ਭਾਗ 4	15/-
207	ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਪ੍ਰਸ਼ਨੋਤਰੀ ਚਾਰ ਭਾਗ (ਇਕ ਜਿਲਦ)	40/-
100	ਗੁਰਮਤਿ ਡਾਇਰੀ (ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ)	5/-

ਕਵਿਤਾਵਾਂ

113	ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ	4/-
116	ਅਣਖੀਲਾ ਪੰਥ (ਕਵਿਤਾਵਾਂ)	7/-
142	ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਾਕੇ (ਕਾਵਿ ਪ੍ਰਸੰਗ)	3/-
211	ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਮਹਿਕ	4/-

ਸ਼ਬਦ ਵਿਆਖਿਆ

33	ਚੋਣਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਭਾਗ-1	3/-
34	ਚੋਣਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਭਾਗ-2	4/-
35	ਚੋਣਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਭਾਗ-3	3/-
36	ਚੋਣਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਭਾਗ-4	3/-
37	ਚੋਣਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਭਾਗ-5	4/-
38	ਚੋਣਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਭਾਗ-6	3/-
39	ਚੋਣਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਭਾਗ-7	3/-
40	ਚੋਣਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਭਾਗ-8	3/-
156	ਚੋਣਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ (8 ਭਾਗ ਇੱਕ ਜਿਲਦ)	26/-

ਸਟੀਕ

106	ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਸਟੀਕ	5/-
119	ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਸਟੀਕ	5/-
114	ਤ੍ਵ-ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਸਵੱਯੇ ਤੇ ਚੌਪਈ ਸਟੀਕ	3/-
129	ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ ਸਟੀਕ	4/-
31	ਰਹਰਾਸਿ ਤੇ ਸੋਹਿਲਾ ਸਟੀਕ	5/-
151	ਨਿੱਤਨੇਮ ਸਟੀਕ	20/-
30	ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ ਸਟੀਕ	8/-
150	ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਸਟੀਕ	10/-
136	ਸਦੁ ਸਟੀਕ (ਮਿਤਕ ਸੰਸਕਾਰ)	4/-
120	ਬਾਰਹਮਾਹਾ ਸਟੀਕ (ਰਾਗ ਤੁਖਾਰੀ ਤੇ ਮਾਝ)	4/-
54	ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ (ਲਾਵਾਂ) ਸਟੀਕ	3/-
159	ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ (ਸੱਤਾ ਤੇ ਬਲਵੰਡ)	3/-
10	20 ਕਬਿੱਤ ਸਟੀਕ (ਅਕਾਲ ਉਸਤਤਿ 'ਚੋਂ)	4/-
5	੩੩ ਸਵੱਈਏ ਸਟੀਕ (ਅਕਾਲ ਉਸਤਤਿ 'ਚੋਂ)	3/-
160	ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ ਸਟੀਕ	3/-
194	ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਸਟੀਕ	8/-

ਜੀਵਨੀਆਂ

44	ਜੀਵਨ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ	12/-
45	ਜੀਵਨ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ	8/-
46	ਜੀਵਨ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ	10/-
168	ਜੀਵਨ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ	8/-
195	ਜੀਵਨ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ	10/-
9	ਸ਼ਹੀਦੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ	5/-
105	ਮਰਦ ਅਗੰਮੜਾ (ਜੀਵਨੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ)	12/-
19	ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ	4/-
52	ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ	3/-
26	ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	3/-
20	ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ	3/-
21	ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ	4/-
69	ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ	4/-
17	ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ	3/-
18	ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ	3/-
58	ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ	3/-
71	ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ (ਕਾਮਾਗਾਟਾ ਮਾਰੂ)	3/-
77	ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ	3/-
59	ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨ	5/-
85	ਚੋਣਵੀਆਂ ਸਿੱਖ ਜੀਵਨੀਆਂ	5/-
25	ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਸਿੰਘ	4/-
11	ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ	3/-
121	ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ	2/-

ਸਾਖੀਆਂ

13	ਚੋਣਵੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ – ਭਾਗ 1	3/-
14	ਚੋਣਵੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ – ਭਾਗ 2	4/-
15	ਚੋਣਵੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ – ਭਾਗ 3	4/-
16	ਚੋਣਵੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ – ਭਾਗ 4	4/-
131	ਚੋਣਵੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ – ਭਾਗ 5	4/-
132	ਚੋਣਵੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ – ਭਾਗ 6	4/-
155	ਚੋਣਵੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ (6 ਭਾਗ ਇੱਕ ਜਿਲਦ)	22/-

ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਲਹਿਰਾਂ

6	ਸਾਕਾ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ	3/-
7	ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ	3/-
8	ਮੋਰਚਾ ਗੰਗਸਰ ਜੈਤੋ	3/-
86	ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ	5/-
57	ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ	5/-
22	ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ	3/-
60	ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ	4/-
130	ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ	4/-

ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਮੱਸਿਆ

2	ਪੰਥ ਦਰਦੀਓ ! ਕੁਝ ਕਰੋ ! (ਭਾਗ -1)	4/-
3	ਪੰਥ ਦਰਦੀਓ ! ਕੁਝ ਕਰੋ ! (ਭਾਗ -2)	4/-

ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ

23	ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ	5/-
24	ਗੁਰੂ ਮਾਨਿਓ ਗ੍ਰੰਥ	4/-
4	ਖਾਲਸਾ ਨਿਰੂਪਣ	3/-
12	ਸਿੱਖ ਜੀਵਨ ਜਾਚ	3/-
27	ਨਿਆਰਾ ਖਾਲਸਾ	4/-
197	ਸਿੱਖ ਜੀਵਨ ਜਾਚ, ਖਾਲਸਾ ਨਿਰੂਪਣ, ਨਿਆਰਾ ਖਾਲਸਾ (ਇਕ ਜਿਲਦ)	10/-
94	ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਬਾਰੇ	3/-
200	ਮਨਮੁਖਿ ਗੈਣਿ ਅੰਧਾਰ	12/-
109	ਸਿੱਖੀ ਨਵੇਂ ਯੁੱਗ ਦਾ ਧਰਮ	4/-
110	ਸਿਮਰਨ ਕਿਵੇਂ ਕਰੀਏ ?	3/-
111	ਨਾਮ ਕੀ ਹੈ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਜਪੀਏ ?	6/-
208	ਜੀਵਨਾ ਸਫਲ ਜੀਵਨ	10/-
78	ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ	2/-
140	ਸਭਸੈ ਊਪਰਿ ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਵੀਚਾਰ	3/-
99	ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼	2/-
196	ਸਵਾਲ ? ਜਵਾਬ	25/-
193	ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ	8/-
198	ਮੀਰੀ ਤੇ ਪੀਰੀ	5/-

ਫਿਲਾਸਫੀ

47	ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਫਿਲਾਸਫੀ (ਭਾਗ-1)	7/-
48	ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਫਿਲਾਸਫੀ (ਭਾਗ-2)	7/-
49	ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਫਿਲਾਸਫੀ (ਭਾਗ-3)	5/-
50	ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਫਿਲਾਸਫੀ (ਭਾਗ-4)	6/-
51	ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਫਿਲਾਸਫੀ (ਭਾਗ-5)	5/-
154	ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਫਿਲਾਸਫੀ (ਪੰਜ ਭਾਗ ਇੱਕ ਜਿਲਦ)	30/-

ਵਿਆਕਰਣ ਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਉਚਾਰਨ

28	ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਣ ਦੇ ਸਰਲ ਨੇਮ	5/-
29	ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਸ਼ੁੱਧ ਉਚਾਰਨ	5/-
175	'ਯ' ਅੱਖਰ ਦੀ ਬਹੁ ਭਾਂਤੀ ਵਰਤੋਂ	3/-

ਤੁਲਨਾਤਮਿਕ ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ

32	ਸਿੱਖੀ ਤੇ ਸਮਾਜਵਾਦ	3/-
74	ਯੋਗ ਦਰਸ਼ਨ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ	3/-
93	ਜੈਨ ਮੱਤ, ਬੁੱਧ ਮੱਤ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ	3/-
82	ਹਿੰਦੂ ਮੱਤ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ	3/-
76	ਈਸਾਈ ਮੱਤ, ਯਹੂਦੀ ਮੱਤ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ	3/-
75	ਇਸਲਾਮ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ	3/-
201	ਉਪਰੋਕਤ ਛੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਇੱਕ ਜਿਲਦ	18/-

ਫੁਟਕਲ

202	ਗੁਰਬਾਣੀ ਸ਼ਬਦ ਕੋਸ਼	5/-
148	ਸਾਧੂ ਦਇਆ ਨੰਦ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਸੰਬਾਦ (ਗਿ. ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ)	4/-
55	ਅਨਮਤੀ ਤਿਉਹਾਰਾਂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ	3/-
73	ਅਨਮੋਲ ਰਤਨ (ਸ਼ਬਦ ਸੰਗ੍ਰਹਿ)	3/-
96	ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ	4/-
266	ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦ	5/-
115	ਚਿੱਠੀਆਂ ਸਿਖ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਵੱਲ ਪਾਈਆਂ	3/-
107	ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰ ਗਿਆਨ (ਹਿੰਦੀ–ਪੰਜਾਬੀ ਟੀਚਰ)	3/-
101	ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਡਾਇਰੀ	12/-
118	ਤੇਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਮੇਰੀ ਦੁਨੀਆਂ (ਆਪ ਬੀਤੀਆਂ)	8/-
117	ਸ਼ਬਦ ਨਰੋ ਗੁਰ ਮੀਠਾ (ਆਪ ਬੀਤੀਆਂ)	8/-
149	ਸਰੀਰ ਅਰੋਗ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇ ?	3/-
199	ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ	7/-
267	ਸਿੱਖ ਅਜਾਇਬ-ਘਰ	30/-
259	ਸਵਰ ਸਮੁੰਦ	10/-

ਗੁਟਕੇ

122	ਨਿੱਤਨੇਮ ਤੇ ਹੋਰ ਬਾਣੀਆਂ (ਵੱਡਾ)	12/-
123	ਨਿੱਤਨੇਮ ਤੇ ਹੋਰ ਬਾਣੀਆਂ (ਛੋਟਾ)	10/-
145	ਨਿੱਤਨੇਮ ਤੇ ਹੋਰ ਬਾਣੀਆਂ (ਸਫ਼ਰੀ)	8/-
	ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ (ਵੱਡਾ) ਇਕ ਪਦਾ ਇਕ ਪੰਨੇ ਤੇ	15/-
124	ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ (ਵੱਡਾ)	12/-
125	ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ (ਛੋਟਾ)	10/-
144	ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ (ਸਫ਼ਰੀ)	8/-
126	ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ	2/-
128	ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸਵੱਈਏ	2/-
127	ਰਹਰਾਸਿ ਤੇ ਸੋਹਿਲਾ	2/-

ਦੋ-ਸਾਲਾ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਪੱਤਰ ਵਿਹਾਰ ਕੋਰਸ

	ਪ੍ਰਾਸਪੈਕਟਸ	5/-
	ਦਾਖ਼ਲਾ ਫੀਸ	10/-
	ਦੋ-ਸਾਲਾ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕੋਰਸ (ਪਹਿਲੀ ਤੋਂ ਅਠਵੀਂ ਤਿਮਾਹੀ) ਹਰ ਤਿਮਾਹੀ	50/-
61	ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉੱਤਰ ਬੁੱਕਲੈਟ (ਪਹਿਲੀ ਤੋਂ ਅਠਵੀਂ ਤਿਮਾਹੀ) ਹਰ ਤਿਮਾਹੀ	10/-

Dasing & Processing by : CAREER COMPUTER SYSTSEM, Car Wali Kothi, Jalandhar. Ph. : 239373 Printed at : BRIGHT PRINTERS, Jalandhar.
Laser Typesetting by : ADVANCED COMPUTERS, Adda Hoshiarpur, Jalandhar. Ph.214308